

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Факультет іноземної та слов'янської філології

**ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ ЯК НАЦІОНАЛЬНО –ДУХОВНИЙ
ФЕНОМЕН: АСПЕКТИ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ**

**Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих
учених, присвяченої 200-річчю П. Куліша**

Суми - 2019

УДК 821.161.2.09Куліш

П 16

Рецензенти: к.філол.н, доцент *Кумеда О.П.*,

к.філол.н., доцент *Медвідь Н.О.*

П 16 Пантелеймон Куліш як національно-духовний феномен: аспекти сучасного наукового осмислення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених / Упор. В.М. Владимірова, Н.І. Кириленко. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. 60 с.

У збірнику містяться статті студентів та учнів, які намагалися осмислити творчість видатного письменника-земляка з позиції духовних запитів сьогодення.

Збірник адресований усім, хто цікавиться українською літературою та творчістю П. Куліша, зокрема.

УДК 821.161.2.09Куліш

© Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019

ЗМІСТ

1. Вербицька В. С. Функціонування застарілої лексики в романі Пантелеймона Куліша «Чорна рада».....	4
2. Грицевич Ю. В. Діалектні елементи в перекладах Пантелеймона Куліша.....	7
3. Ковтуненко О. О. Мова перекладів Пантелеймона Куліша.....	13
4. Назаренко Ю.П. Тематичні групи військової лексики в історичному романі Пантелеймона Куліша «Чорна рада».....	16
5. Носенко Л. О. Роль граматики П. Куліша в націєтворенні.....	20
6. Оленченко О. І. Народно-педагогічна спадщина Пантелеймона Куліша.....	24
7. Панченко Р. В. Структурно-функціональні особливості антропонімів у романі Пантелеймона Куліша «Чорна рада».....	27
8. Симончук А.В. Історичні оніми в мові роману П. Куліша «Чорна рада» як національно-культурний компонент.....	31
9. Тарасюк Т. М., Косик Д. В.. Звертання-експресиви в перекладах П. Куліша трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта».....	35
10. Тітова Т. В. Функціонування діалектизмів у творах Пантелеймона Куліша.....	43
11. Уткіна К. А. Просте речення як синтаксичне утворення в оповіданні П. Куліша «Орися».....	46
12. Шеремєревич А. Ю. Мотиви лірики у збірці Пантелеймона Куліша «Дзвін».....	55

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ В РОМАНІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША «ЧОРНА РАДА»

У статті розглянуто особливості функціонування застарілої лексики в романі Пантелеймона Куліша «Чорна рада. Хроніка 1663 року», здійснено класифікацію семантичних груп застарілих слів. Простежено історичні зміни словникового складу мови та вживання архаїчної лексики на сучасному етапі розвитку української мови.

Ключові слова: ідіостиль, лексема, застаріла лексика, архаїзми, історизми, семантичні групи, стилістика.

Постановка проблеми. Мова є живим організмом народу, вона зазнає постійних змін. Ці перетворення впливають на головний рупор нації – письменників. Лексичний склад рухається разом із культурним зростанням: з'являються нові слова, а інші зникають з ужитку.

Застаріла лексика є невід'ємним елементом мови. Вона характеризує як індивідуально-авторський стиль письменника, так і епоху, про яку він пише. Письменники часто вдавалися до використання застарілої лексики особливо в творах історичної тематики. При цьому застаріла лексика розглядається як засіб передачі колориту певної епохи.

Аналіз актуальних досліджень. Вітчизняні мовознавці П. Дудик, Н. Бойко, Г. Гайдученка, Н. Коновалова, О. Банзерук, С. Шевченко, В. Русанівський, С. Корнієнко, О. Пономарев та інші досліджували використання та вживання застарілої лексики в українській мові взагалі і в мові художньої літератури зокрема. Однак роль та функціонування застарілої лексики в історичному романі Пантелеймона Куліша «Чорна рада» досліджені недостатньо.

Метою статті є аналіз особливостей функціонування застарілої лексики в романі Пантелеймона Куліша «Чорна рада».

Виклад основного матеріалу. У творах П. Куліша значний пласт лексики становлять застарілі слова. Мовознавці застарілу лексику поділяють на архаїзми та історизми. «Архаїзми – застарілі слова, які вийшли з ужитку у зв'язку із витісненням їх іншими словами» [2, с. 220]. М. Кочерган зазначає, що архаїзми – застарілі слова, які вийшли з активного вжитку, але збереглися в пасивному словнику [3, с. 225]. Він розрізняє в архаїчній лексиці власне архаїзми й історизми. Власне архаїзми – слова, які називають предмети та явища, що існують і тепер, але витіснені з активного вжитку іншими синонімічними словами.

Історизми – слова, які вийшли з ужитку у зв'язку зі зникненням позначуваних ними понять. Ці слова не мають синонімів, однак вони можуть повертатися в мову, якщо повертаються відповідні чи подібні події.

Історизми використовують у художній літературі для відтворення історичного колориту, а архаїзми – для створення піднесеного і зниженого стилів.

Аналіз лексичного складу роману П. Куліша «Чорна рада» дозволяє виділити певні семантичні групи застарілих слів:

1. Слова на позначення назв старовинної зброї, амуніцій: *пищаль, булава, тороки, пістоль, шабля, спис, ратище, гармати, комонники, кайдани, мушкет, черес, лемеш* та ін. Наприклад: «*Іще ж по стінах висять і їх **шаблі, пищалі** під сріблом, старовинні сагайдаки татарськії шитії золотом ронди, німецькі гаркебузи, сталеві сорочки, шапки-сисюрки, що вкриє тебе залізною сіткою – і ніяка шабля не візьме*» [3, с. 31]; «*Свари да чвари, і вже гетьманською **булавою** почали гратись, мов ціпком*» [3, с. 23]; «*Коні в їх потомлені, одежа й **тороки** позапилювані: зараз було знати, що їдуть не зблизька*» [3, с. 19].

2. Назви урядових чи військових чинів, адміністративних посад та слова, що характеризують соціальний стан та класову структуру суспільства: *сіромаха, личак, дука, гайдук, каштелян, хорунжий, осавул, пірнач, старшина, жовнір, ротмістр, гетьман, ключник, враг, пани, мужики, цар, князь* та ін. Наприклад: «*Погодив тоді бог козакам надрать у своїх ворогів усячини, що не один **старшина**, мов який **дука**, їздив ридваном*» [4, с. 39]; «*Так-то бог тода погодив козацтву, що тії вельможнії каштеляни і старости пишнії, несказанно горді, що гукали на **гайдуків**, сидя із сими кубками до конвани поза столами...*» [4, с. 31]. Історизми цієї групи вжиті для передачі соціального устрою в тогочасну епоху.

3. Слова на позначення чоловічого та жіночого одягу, тканин, коштовностей: *кармазин, клейноди, жупан, ряса, кунтуш, черес, свита, семиряжки* та ін. Наприклад: «*У синьому **жупанкові**, у старих полотняних шароварах, да й те на ньому було мов позичене*» [4, с. 21]; «*Не мені дякуй за се, Василю, – каже божий чоловік, – дякуй богові да ще тому, хто не поскупивсь викинуть за тебе з **череса** сотню дукатів*» [4, с. 26];

4. Відомі історичні постаті: *Хмельницький, Самійло Кішка, Брюховецький, Сомко, Байда, Нечай, Морозенко* та ін. Наприклад: «*Річ тут про **Богдана Хмельницького**, як він років з десяток шарпав з козаками шляхетних ляхів і недоляшків*» [4, с. 19]; «*Був і **Самійло Кішка**, що й досі про його співають кобзарі...*» [4, с. 49]; «*Був там і козак **Байда**, що висів ребром у турків на гаку, а не зламав свої віри*» [4, с. 49];

5. Старовинні назви посуду, монет, одиниці міри та ваги: *коряк, кубок, жбан, ковш, кадці, катряги, таляри, тагани, верста, червінці, дукати.*

Наприклад: «*Отес ж усякий братчик, ідучи мимо, зупиниться коло стовпа, вип'є **коряк** меду чи горілки, калачем закусить, візьме кий, ударить раз винуватого по спині – да й пішов своєю дорогою*» [4, с. 124]; «*Тут у винницькій **кадці** місять тісто троє разом ногами, а там печуть цілого вола, а там у здоровенних казанах варять на **таганах** да на **катрягах** кашу*» [4, с. 118];

6. Назви професій: *музики, лицарі, хлібороби, ключник, коваль, крамар: «Правда, правда, добродію мій любий! – каже старий **ключник** да й почав іспускатися униз, усе-таки розмовляючи сам із собою*» [4, с. 20], «*Скоріш у мене волосся на долоні виросте, ніж переяславський крамар буде **гетьманом!***» [4, с. 136].

Власне архаїзми поділяються на лексичні та семантичні. До лексичних архаїзмів відносять: 1) власне лексичні архаїзми; 2) лексико-словотвірні; 3) лексико-фонетичні. Семантичні архаїзми – застарілі значення наявних в активному словнику слів.

У романі Пантелеймона Куліша «Чорна рада» наявні такі різновидові архаїзми:

1. Власне лексичні архаїзми: *вонтпила, слобоняв, челядь, гуторить, чуприну, навзаводи, плевели, запічка. «Не **вонтпила** вона, що сей пройдисвіт не своєю силою дише, бо не раз чувала про запорозьке характерство*» [4, с. 69]; «*Зрадовалась Череваниха, як наздогнала своїх, мов **слобонилась** од якої напасті*» [4, с. 52]; «*І добре б воно було; може б, Шрам і до кінця козаків утихомирив; так от же, як за тим сіятелем по ниві, так і за Шрамом паволоцьким слідом ходив диявол і всівав **плевели** в пшеницю*» [4, с. 142];

2. Лексико-словотвірні: *отмицею, ячать, горопаху, звонтпив, пораяв би, не промантачив, правуватиметься, зуздриш, боржій. Наприклад: «Не такий, брате, в його кінь, щоб утекти нам із **отмицею***» [4, с. 78]; «*Куті широкі дуби од огнищ світяться; через поле чути глухий гомін; **ячать** здалеку людські голоси, наче та хвиля на морі перед лихою бурею*» [4, с. 142];

3. Лексико-фонетичні: *дівойку, рюмати, гурбою, філозофи, персник, ізближались. Наприклад: «Коли хоч, ухопимо **дівойку**, та й гайда в Чорну Гору!...»* [4, с. 54]; «*Годі, кажу, вам **рюмати**; не де в біса не дінусь, вернусь іще сто раз до вас, нікчемне ви бабство!*» [4, с. 116]; «***Філозофи** вражі діти*» [4, с. 63].

У романі «Чорна рада» Пантелеймона Куліша наявна велика кількість застарілої лексики. Цьому посприяв той факт, що твір був написаний у ХІХ столітті. У цей період словниковий склад мови активно змінювався. Одні слова архаїзувалися, перейшли від активної лексики до пасивної, бо з побуту та життя людей позначувані ними предмети, явища, події, поняття зникли. Інші слова перейшли з активного словника в пасивний або й зовсім зникли із суспільного вжитку, забулися носіями мови через витіснення їх однозначними

словами, які з певних причин виявилися більш прийнятними для називання певних подій, понять, предметів та явищ. Тому в цьому романі можна спостерігати значну кількість застарілих слів.

Висновки. Таким чином, застаріла лексика за всіма своїми ознаками належить до стилістично забарвлених одиниць, має певний стилістичний характер і особливий стилістичний відтінок – застарілість.

Стилістичними функціями архаїчної лексики в романі Пантелеймона Куліша «Чорна рада» є створення певного колориту, відтворення зображуваного періоду історії українського народу, передача настроїв автора і його ставлення до персонажів та ситуацій у творі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудик П. С. Стилістика української мови : навч. посіб. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
2. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства : підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2009. 336 с.
3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2010. 368 с.
4. Куліш П.О. Чорна рада: Хроніка 1663 року та оповідання. Київ: Веселка, 1990. 256 с.
5. Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970-1980.

Verbitskaya Victoria. THE FUNCTIONING OF THE FOREIGN LEXICY IN THE ROMAN OF PANTELAYON'S KULISHA "BLACK BOARD"

In the article features of functioning of outdated vocabulary in the novel by Panteleimon Kulish "Black Council. Chronicle of 1663 ", the classification of semantic groups of outdated words is carried out. Historical changes of the vocabulary of the language and the use of archaic vocabulary in the modern stage of development of the Ukrainian language are traced.

Key words: idiostyle, lexeme, outdated vocabulary, archaisms, historicism, semantic groups, stylistics.

Ю. Грицевич

ДІАЛЕКТНІ ЕЛЕМЕНТИ В ПЕРЕКЛАДАХ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Пантелеймон Куліш своєю перекладацькою творчістю зробив надзвичайний внесок в українську культуру і розвиток літературної мови. У статті проаналізовано роль елементів діалектного походження в мові перекладів П. Куліша. На прикладах, відібраних із Кулішевих перекладів,

показано специфіку функціонування цих одиниць у перекладних текстах. Відзначено, що більшість використаних письменником лексичних діалектизмів наприкінці XIX – початку XX століття сприймалися як складова частина лексики загальнонаціональної мови.

Ключові слова: мова перекладу, діалектизм, лексика, Пантелеймон Куліш.

Дуже мені допомагає гарячий Панько – ніхто все-таки краще за нього нашої мови не знав.

М. Лукаш

Постановка наукової проблеми та її значення. І. Я. Франко, оцінюючи значення перекладу для літератури, писав: «Переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи наукових, для кожного народу являються важним культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духу, що в інших краях, у різних часах причинялися до ширення просвіти та підіймання загального рівня культури. Добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства» [9, с. 397].

«Пантелеймон Куліш, – наголошує Т. І. Должикова, – був одним із перших, хто порвав з традицією переспівів і по-новому розглядав перекладацьку справу. Саме йому належить пріоритет у запровадженні адекватного перекладу в Україні. Добра обізнаність із світовим літературним процесом у поєднанні з володінням іноземними мовами сприяла перекладацькій діяльності письменника, що передбачала свідоме утвердження українського слова, з одного боку, та «європеїзацію» української літератури – з іншого. Показовим у цьому контексті є підбір Кулішем творів для перекладу – Шекспір, Байрон, Гейне, Гете, Міцкевич, а також Пушкін, Некрасов, Кольцов, Фет» [3, с. 20].

У передмові до перекладу «Гамлета» Іван Франко високо оцінив перекладацький метод Куліша і значення його перекладів Шекспіра: «Що переклад, який ось тут подаємо до рук громади, зовсім у іншій мірі підходить під вимоги критики і дає зрозуміти та відчутти красоту первотвору, за се порукою є вже само ім'я П. О. Куліша. Куліш – перворядна зірка в нашому письменстві, великий знавець нашої народної мови, а при тім добрий знавець мов і літератур європейських народів. Він узявся перекладати Шекспіра не для проби, а певний свого панування над рідною мовою. Вимоги докладності і вірності оригіналові він розумів далеко не так, як д[обродій] Старицький, і дав нам переклад, з яким можемо без сорому показатися в концерті європейських перекладачів великого британця. Держачися оригіналу

далеко докладніше, ніж його попередники, Куліш уміє при тім надати своєму перекладові свій індивідуальний колорит, щось таке, що дозволяє відразу пізнати в нім працю Куліша, а не жодного іншого українського поета. Є якийсь своєрідний тихий пафос, якийсь розмірений широкий подих у власних творах і в перекладах цього автора, щось мов широкі, могутні рухи великого корабля на великій ріці. Може би перекладачеві Шекспіра треба бистріших та звинніших рухів, більше різnorodного ритму. Та вже те одно, що Куліш своїм перекладом відкриває перед нами широкі перспективи, куди може дійти наша мова своїм багатством, своєю мелодійністю та різnorodністю свого ритму, – вже те величезна його заслуга» [10, с. 169].

Варто пам'ятати, що Пантелеймон Куліш «практично до кінця життя всотував лексичне багатство української мови, і то в різних діалектах, зокрема галицькому, занотовуючи цікаві слова до записників» [7, с. 88]. За висновком Є. К. Нахліка, «Кулішеве черпання з різних діалектів української мови ґрунтувалося на концепції його улюбленого філолога Ф.-М. Мюллера, який цінність діалектів убачав саме в тому, що вони покликані слугувати «живильними потоками» мов...» [7, с. 384].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання про місце діалектизмів у текстах П. О. Куліша порушено в працях А. І. Даниленка [13], Т. І. Должикової [2; 3], І. Г. Матвіяса [6], Ю. В. Шевельова [11]. Комплексне ареалогічне прочитання мови творів П. О. Куліша на тлі та у зв'язку з рідномовним середовищем письменника – східнополіським діалектом – здійснила О. П. Кумеда [4].

Мета пропонованого дослідження – проаналізувати діалектні явища лексичного рівня, засвідчені в текстах перекладів Пантелеймона Куліша, та встановити на основі цього лінгвальні пріоритети мовної практики письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. «Зіставлення мови першодруків П. О. Куліша різних років показало, – як слушно вказує О. П. Кумеда, – що в доборі лексичних елементів (як у ранньому тексті 1857 р., так і в пізніших творах) письменник спирався на широке тло східноукраїнських говірок, подекуди залучаючи лексику, яка згодом окреслилася як південно-західний регіоналізм (*боржій, кадуки, кучити, показити* та ін.)» [4, с. 16], пор. ще таку тезу дослідниці: «Сьогодні, на відстані півтори сотні років, важко встановити, що було запозичено з інших діалектів, адже за цей час у них сталися певні зміни, особливо лексичні. Те, чого немає в східнополіському говорі, могло бути раніше, а те, що ми тепер визначаємо як говіркове, за життя П. Куліша могло таким і не бути». Такі висновки видаються нам особливо переконливими

з огляду на те, що переважна більшість використаних П. Кулішем діалектних лексем зафіксована у фундаментальному історико-лінгвістичному джерелі кінця ХІХ ст. – «Словарі української мови» Бориса Грінченка, робота над яким тривала протягом 1861–1907 рр. О. О. Тараненко в післямові до перевиданого словника наголошує, що «джерельною базою, добром лексичного матеріалу словник був зорієнтований на народну основу... У ньому подана лексика літературної мови ХІХ ст., фольклору, більшості українських говорів» [8].

Далі в дослідженні першими наведено лексеми, використані Пантелеймоном Кулішем у текстах перекладів (із обов'язковим наведенням контексту), після тире – зафіксовані Борисом Грінченком їх відповідники:

банітувати 'дуже сильно лаяти кого-небудь', пор.: «Що ми робили, то найкраще робили, і хоч волили охотою його **банітувати**, тільки се була не наша воля» [12, с. 124], «Як **банітували** його, ми про них не дбали; а тепер, як він вернув ся, щоб нам поскручувати вязи, вони про нас не дбати-муть» [12, с. 144] – **банітувати** '1) шельмовать, бранить послѣдними словами; 2) мучить; 3) – розумом = баламутити' [8, т. 1, с. 27];

блягузкати 'говорити нісенітницю', пор.: «Добродію, хоч би ти нагородив стільки брехень задля нього, скільки **наблягузкав** слів задля себе, то все б таки не пройшов тутеньки, – хоч би навіть брехати було таким добрим ділом, як ціло-мудрено жити» [12, с. 132] – **блягузкати** 'молоть вздорь, болтать' [8, т. 1, с. 77];

боржій 'присл. швидше, скоріше', пор.: «**Боржій, боржій**: вони вже мало й не тутеньки» [2, с. 40] – **боржій** 'т. с.' [8, т. 1, с. 86];

ватра 'вогнище', пор.: «Я то знаю, що знаю! сказав Олексій, і на його лиці, що червоніло проти **ватри**, намалювалась гірка досада» [1, с. 27] – **ватра** '1) огонь; 2) подь печи, на которомь печеться хлѣбъ' [8, т. 1, с. 129];

виртель 'каблучка з твердого дерева або з каменя на веретені, щоб було важче і через те краще крутилось (пояснення П. Куліша. – Ю. Г.)', пор.: «По давньому звичаю випустила вона [Марянка] на землю веретено й **виртель** на долівку; він підхопив, а вона мусіла обіцяти за веретено нагодувати його коржами, а за **виртель** на святках – товчениками» [1, с. 14–15];

галанці 'вузькі штани', пор.: «Про неділю – инша річ: тоді надівав ти свій шличок, синій жупан із величними тузиками, червену як жар желетку, короткі жовті **галанці**» [1, с. 8] – **галанці** 'т. с.' [8, т. 1, с. 267];

дак 'так', пор.: «Що се за осел такий? **Дак** ти живеш із сороками?» [12, с. 39] – **дак** 'такъ, да, но' [8, т. 1, с. 356];

докіль 'доки', пор.: «Коли-б вони оддали нам тільки зайве, **докіль** не зопсувалось, ми вже гадали-б, що вони годують нас по людськи» [12, с. 4],

«Чого се чухаєте ви сверблячку паскудних думок, **докіль** та сверблячка розчухаєть ся у гидку коросту?» [12, с. 9] – докіль ‘т. с.’ [8, т. 1, с. 413];

закіль ‘поки’, пор.: «Тепер уже шкода нам сподіватись, як думалось, позабирати в Рима вкраїнні городи, **закіль** ще дійде чутка до римського сенату, що ми в полі» [12, с. 16] – закіль ‘т. с.’ [8, т. 2, с. 48];

зудріти ‘побачити’, пор.: «Тоді-б ви **зудріли** пару таких недостойних, гордих, завзятих, невстрійливих дитнітаріїв (*alias* дурнів), які тільки є в Римі» [12, с. 39] – зудріти ‘т. с.’ [8, т. 2, с. 188];

обава ‘побоювання, страх’, пор.: «Марянка спершу потупила очи з сорому і **обави**, щоб Олексій не занявсь посеред речі» [1, с. 14] – обави ‘замедленіє, медленность’ [8, т. 3, с. 1];

отруя ‘отрута’, пор.: «Я б сього Юрка нагодував **отруєю**, і тобі треба його прогнати к бісу, коли ти чесна людина» [1, с. 18] – отруя ‘т. с.’ [8, т. 3, с. 77];

похіпливий ‘спритний, проворний, швидкий’, пор.: «Кажуть, що я й хиблю, потураючи п’яницям; що я собі **похіпливий** та палкий як губка» [12, с. 40] – похіпливий ‘т. с.’ [8, т. 3, с. 387];

фляшка ‘пляшка’, пор.: «Олексій вернувсь до столу в купі з де-якими приятелями; сказав подати собі ще дві **фляшки** вина» [1, с. 30] – фляшка ‘т. с.’ [8, т. 4, с. 378];

цінь ‘ціна’, пор.: «Марянци купили гарну кужілку, обложену **цінню**» [1, с. 14] – цінь ‘т. с.’ [8, т. 4, с. 433].

Висновки з дослідження. Отже, діалектна лексика перекладів Пантелеймона Куліша – «європейця між хуторянами і хуторянина між європейцями» (В. Петров), «першого письменника і першого ученого, що зовсім свідомо творив українську літературну мову, а свої погляди передавав і Шевченкові» (Є. К. Нахлік) – демонструє ті нормотворчі процеси, які домінували в українській мові в період роботи над текстами. Більшість використаних письменником лексичних діалектизмів наприкінці ХІХ – початку ХХ століття сприймалися як складова частина лексики загальнонаціональної мови, про що свідчить кореляція аналізованого фактажу з матеріалами «Словаря української мови» Бориса Грінченка, основою якого став рукописний матеріал, «состоявшій изъ записей словъ и выраженій, добытыхъ непосредственно отъ народа» [8, с. ХVІ].

ЛІТЕРАТУРА

1. Авербах Б. Товкач. Оповіданє з чорного ліса / На українську мову перелицював Пантелеймон Куліш. – Коломия, 1913. – 40 с.
2. Должикова Т. І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. І. Должикова. – К., 2003. – 186 с.

3. Должикова Т. «Хочеться співати ще й по-італійськи, по-грецьки, по-латинськи...» (особливості мови перекладів Пантелеймона Куліша) / Тетяна Должикова // *Культура слова*. – 2010. – Вип. 72. – С. 20–25.
4. Кумеда О. П. Ідіолект П. О. Куліша на тлі східнополіського діалекту: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. П. Кумеда. – К., 2011. – 20 с.
5. Кумеда О. Лексичні регіоналізми в першодруках П. Куліша / Олена Кумеда // *Культура слова*. – 2010. – Вип. 72. – С. 31–36.
6. Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови в творах Пантелеймона Куліша / І. Г. Матвіяс // *Українська мова*. – 2008. – № 1. – С. 95–99.
7. Нахлік Є. К. Пантелемон Куліш : Особистість, письменник, мислитель: наукова монографія: у 2 т. / Є. К. Нахлік; НАН України. Львівське відділення Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка. Вип. 11 / 12; Міжнародний фонд Пантелеймона Куліша. – К.: Український письменник, 2007. – (Серія «Літературознавчі студії»). Т. 2: Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. – Вип. 12. – 462 с.
8. Словарь української мови: у 4 т. / упор. Б. Д. Грінченко. – К., 1996. – Т. 1 – 4;
9. Франко І. Дещо про мистецтво перекладу // *Твори*: в 20 т. / Іван Франко. – К., 1955. – Т. 16. – С. 397.
10. Франко І. Передмова [до видання: Уільям Шекспір. Гамлет, принц датський] // Іван Франко. Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 32. – С. 169.
11. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Юрій Шевельов. – Львів ; Нью-Йорк : Наукове товариство імені Шевченка, Українознавча бібліотека НТШ, 1996. – 192 с.
12. Шекспір У. Коріолян / Переклад П. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями др. Івана Франка. – Львів: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1900. – 178 с.
13. Danylenko A. From the Bible to Shakespeare. Pantelejmon Kuliš (1819–1897) and the Formation of Literary Ukrainian. – Boston, 2016. – 447 pp.

HRYTSEVYCH YU. V. DIALECTAL ELEMENTS IN PANTELEIMON KULISH'S TRANSLATIONS.

Panteleimon Kulish and his translation works contributed to the development of Ukrainian language and culture. The article analyzes the role of elements of dialect origin in Panteleimon Kulish's translations. These elements specific character in the translated texts is revealed in the paper. The paper notes that most of the writer's use of lexical dialecticisms at the end of the XIX century – the first half of the XX century was perceived as an integral part of the lexical fund of the national language.

Key words: language of translation, dialecticism, lexic, Panteleimon Kulish.

МОВА ПЕРЕКЛАДІВ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

У статті розглянуто мовні особливості перекладів видатного українського письменника, перекладача кращих зразків світової літератури Пантелеймона Куліша. На основі аналізу мови перекладних творів П. Куліша, виокремлено найуживаніші стилістичні засоби української мови, лексичні та фразеологічні можливості для відтворення стилю оригіналу.

Ключові слова: мова перекладів, перекладацька діяльність, старослов'янізми, біблійна фразеологія, діалектизми, розмовні слова, гра слів.

Постановка проблеми. Одним із виявів подвижництва Пантелеймона Куліша є його перекладацька діяльність. Він перший збагнув значення перекладу кращих зразків світової літератури як могутнього джерела духовного збагачення українського народу, його культури та літератури.

Аналіз актуальних досліджень. Постать Пантелеймона Куліша як перекладача викликає значний науковий інтерес таких відомих дослідників, як М. Вознюк, Я. Гординський, Д. Дорошенко, О. Партицький та інші.

Сучасні вчені перекладацьку діяльність Пантелеймона Куліша розглядають в різних аспектах. Так, Кулішеві переклади творів В. Шекспіра детально аналізують М. Кравцова, О. Лучук, біблійні переклади П. Куліша стали об'єктом наукових пошуків Т. Мороз, перекладацьку діяльність письменника в контексті становлення українського художнього перекладу досліджували І. Григоренко, О. Тетеріна та інші.

Мову творів Пантелеймона Куліша в різні часи вивчали Т. Должикова, Н. Громова, М. Жовтобрюх, О. Кумеда, І. Матвіяс, О. Олексин, В. Русанівський та інші.

Мета статті – проаналізувати особливості мови перекладів видатного письменника Пантелеймона Куліша.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від середини XIX ст. культурний розвиток української нації тісно пов'язаний із постаттю Пантелеймона Куліша (1819–1897), письменника і перекладача, прекрасного знавця української історії, культури, мови та літератури. Як справедливо зазначав Іван Франко, Пантелеймон Куліш – це перший «справді національний писатель український», який назавжди зайняв дуже високе місце в історії духовного та національного розвитку України [3].

П. Куліш мав феноменальну пам'ять, самотужки опанував німецьку, французьку, англійську, італійську, іспанську, латинську, старосврейську, польську, чеську, сербську мови, студіював шведську мову. Знання іноземних мов дозволило йому в оригіналах ознайомитися з багатьма досягненнями світової літератури.

Якщо поява перших спроб перекладу в новій українській літературі на початку XIX ст. була викликана здебільшого «...влечением любопытства, нельзя ли на малороссийском языке передать чувства нежные, благородные, возвышенные...» (П. Гулак-Артемовський), то перекладацька діяльність П. Куліша передбачала свідоме утвердження українського слова, з одного боку, та «європеїзацію» української літератури, з другого. Показовим у цьому контексті є відбір П. Кулішем творів для перекладу: Біблія, В. Шекспір, Д. Байрон, Г. Гейне, Г. Гете, Ф. Шиллер, а також О. Пушкін, М. Некрасов, М. Кольцов, А. Фет [1, с. 242].

Значні труднощі при перекладі творів класиків світової літератури у Пантелеймона Куліша викликав пошук мовних ресурсів, художніх засобів, образів, які б передавали поняття, близькі саме внутрішній природі свого народу, які б могли «служити зразками для виразу ідей, що належать до вищої розумової області» (М. Сагарда).

Перекладаючи твори В. Шекспіра, П. Куліш використовує діалектизми, знижену розмовну лексику: *плескати* замість *говорити*, *духонелити* замість *бити*, *влизнула* замість *утекла*, *длється* замість *забаритися* тощо. У той же час перекладач значну увагу зосереджує на збереженні гри слів у цільовому тексті. Так, для побудови гри слів В. Шекспір використовує одиниці різних рівнів: окремі лексеми, вільні та усталені словосполучення, фразеологізми, в основі яких лежить полісемія, спільнокореневі лексеми, паронімія, омонімія, розчленування основ складених лексем, двомовна гра слів тощо. До процесу відтворення гри слів перекладач підходив досить ретельно і творчо. П. Куліш «найчастіше використовує спільнокореневі лексеми, полісемію, паронімію, розчленування основ складених лексем» тощо [5, с. 407].

Переклади П. Куліша вирізняються лексичною різноманітністю й мовною строкатістю, у них давні архаїчні пласти лексики та фразеології поєднані з розмовними та народнопісними елементами. У перекладі Святого Письма П. Куліш точно відтворив біблійну фразеологію (*сіль землі, огонь пекельний, спокуса диявольська* та інші), а також послуговується власне українськими фразеологізмами: *топтати ряст, заціпити вуста* тощо.

Потужним струменем, який живив мову перекладів П. Куліша, стали численні церковнослов'янізми (*владика, власть, возложіте, восприємлю, воссилаю, восхотіла, глас, жизнь, зриш, наградити, неізреченні*). Часто вживаними у перекладах П. Куліша слова *благо, благий* та складні номінації з компонентом *благо-*: *благословен, благодатно, благе даянне, блага земні, всеблагим, благая вість* та інші. Іншомовні запозичення (*кгондольера, кградації, ранкг, сентенція, теория, тиранія, флот, форсовано*), на думку

перекладача, свідчили про розвиток української мови та її культурний потенціал.

Окремого мовного аналізу потребує автопереклад роману «Чорна рада» П. Куліша, написана в 1840-х роках спочатку російською, а потім українською мовою. Письменник наголошує, що його оригінал і автопереклад – два різні, насамперед, за тоном і духом твори, що пов'язано передусім із національними особливостями характеру та світосприйняття українського та російського народів. У такий спосіб П. Куліш порушує ще одну досить важливу проблему взаємозв'язку менталітету, мови та перекладу [6, с. 329].

П. Куліш уважав, що «украинское слово... способно проявить себя со временем во всех родах и видах стихов и прозы» [4, с. 344]. Не випадково у епілозі до російського автоперекладу «Чорної ради» письменник обґрунтовував свій вибір української мови для написання історичного роману. Автор акцентував увагу на тому, що саме краса, гармонія, сила і багатство української мови дали можливість, як він зауважував, «исполнить задачу, которой до сих пор не смел задать себе ни один малороссиянин, именно – написать на родном языке исторический роман, во всей строгости форм, свойственных этого рода произведениям» [2, с. 179].

Натомість, перекладаючи свій твір, П.Куліш дійшов висновку про значні втрати російської версії порівняно з українським оригіналом. У передмові до самоперекладу автор констатував, що у перекладі є місця, яких немає в оригіналі, а в оригіналі залишилося багато того, що не увійшло в переклад. Так, немає багатьох епітетів, метафор, алегорій та штампів, характерних для російської прози того часу. І навпаки, є місця в тексті, де автор розширює метафорами український текст, але образність їх ближча до народної.

Висновки. Таким чином, до перекладацької справи Пантелеймон Куліш підходив досить професійно, виважено добираючи мовні засоби та звороти. Він прагне утвердити українське слово, передати багатство мови, її гнучкість, красу та багатство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василик А. Р. Значущість статті Ярослава Гординського «Кулішеві переклади драм Шекспіра» для шекспірознавства та франкознавства / А. Р. Василик // Іноземна філологія. – 2014. – Вип. 127(2). – С. 240–246.

2. Громова Н. В. Особливості відтворення в перекладі безеквівалентних одиниць роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада» / Н. В. Громова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2014. – Вип. 11. – С. 178–182.

3. Кравцова М. О. Історія створення українського «Короля Ліра» В. Шекспіра в перекладацькому доробку П. Куліша та І. Франка / М. О. Кравцова // Молодий вчений. – 2015. – № 7(1). – С. 139–142.

4. Куліш П. Чорна рада. Хроніка 1663 року // Куліш П.О. Твори: В 2-х т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 2.

5. Олексин О.З. Шекспірова гра слів у перекладах П. Куліша: зіставлення рукописних та редагованих І. Франком текстів / О.З. Олексин // Молодий вчений. – 2016. – № 4. – С. 406–409.

6. Тетеріна О.Б. Проблема автоперекладу: П. Куліш у контексті світової перекладознавчої думки / О.Б. Тетеріна // Літературознавчі студії. – 2014. – Вип. 42(2). – С. 324–332.

Kovtunenko Elena. LANGUAGE OF TRANSLATION OF PANTELAYON'S KULISHA

The article deals with the linguistic peculiarities of the translations of the outstanding Ukrainian writer, translator of the best examples of world literature Panteleimon Kulish. On the basis of analysis of the language of translated works by P. Kulish, the most commonly used stylistic means of the Ukrainian language, lexical and phraseological possibilities for reproduction of the original style are distinguished.

Key words: translation language, translation activity, Old Slavonic, biblical phraseology, dialecticism, spoken words, game of words.

Ю. Назаренко

ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША «ЧОРНА РАДА»

У статті проаналізовано військову лексику в історичному романі Пантелеймона Куліша «Чорна рада». Наголошується на особливостях вживання військових термінів у мовотворчості письменника. Здійснена класифікація військової терміносистеми в романі, описано лексико-семантичні групи.

Ключові слова: лексична одиниця, військова лексика, термін, терміносистема, військовий термін.

Постановка проблеми. Дослідження військової термінологічної системи є актуальною проблемою сучасного мовознавства. Формування української військової лексики сягає часів появи козацького війська.

Розвиватися лексика може лише у випадку актуальності її вживання, тому військова термінологія припинила свій розвиток у XVIII ст.. Подальше поповнення військової термінологічної системи не було дуже активним і в основному базувалося на традиціях доби козаччини.

Аналіз актуальних досліджень. Науковці цікавилися походженням військової лексики з давніх часів. Питанню походження низки лексем присвячені праці Л. Скрипник, О. Порохової, А. Соболевського, Ф. Філіна, І. Огієнка. Аналізують військові терміни і сучасні мовознавці: П. Ковалів, Л. Туровська, Л. Мурашко, Л. Василькова, А. Генсьорський, А. Бурячок.

Не існує одностайного визначення військової термінологічної лексики. Частина мовознавців розмежовують лексичний склад цієї системи на спеціальний та загальноповживаний (Є. Єліна, Р. Салимов). Деякі лінгвісти дотримуються інших думок: Н. Фоміна виділяє в цій системі військові терміни й військово-побутову лексику [5, с. 3-8]; А. Аксенов виділяє три групи: військову термінологію, її неофіційні еквіваленти й арготизми [1, с. 4-5]; Л. Нелюбін виділяє військову, військово-технічну термінологію та емоційно забарвлену військову лексику [3, с. 3-14].

Мета статті – проаналізувати військову термінологію у творі Пантелеймона Куліша «Чорна рада», класифікувати військову лексику, вжиту в романі.

Виклад основного матеріалу. У своєму історичному романі «Чорна рада» Пантелеймон Куліш використав широкий спектр лексичних засобів. Термінологічну лексику, вживану в «Чорній раді» можна поділити на такі тематичні групи: соціально-політична, побутова, обрядова, будівельна й військова лексика. Остання займає чільне місце в мовній побудові твору через пов'язаність із історичними подіями, зображеними автором.

«Чорна рада» П. Куліша характеризується частим вживанням військової термінології. Це зумовлено прагненням автора наблизити текст до описаного періоду соціального антагонізму «що виявився на Україні відразу по смерті Богдана Хмельницького» [2, с. 200]; у романі це події 1663 року – чорна рада у Ніжині. Завдяки акцентуванню уваги на побуті, одязі, житлі, традиціях українців, П. Кулішеві вдалося перенести реципієнта в осередок дії, дати можливість побути не лише глядачем, а й безпосереднім учасником подій твору.

Для більш точного відтворення подій доби Руїни митець додав у текст роману військову лексику. Цю терміносистему можна поділити на п'ять лексико-семантичних груп назв військових реалій:

- лексико-семантична група «військова зброя, її частини»;
- лексико-семантична група «військові посади»;
- лексико-семантична група «назви звань українського козацтва»;

- лексико-семантична група «назви козацьких угрупувань»;
- лексико-семантична група «військове спорядження й одяг».

Проаналізуємо кожну з цих груп, зафіксованих у романі.

Група на позначення зброї представлена такими словами: *бати́г, келеп, запоя́сник, кий, кинджал, шабля, лук, пісто́ль*: «Сердега повернувсь, а він йому так одважив **києм** по плечах, що аж кістки захрумтіли.» [4, с. 104]; «А є в нас, коли хочеш, турецькі **запоя́сники, кинджали**, однакі завдовжки і одного майстра.» [4, с. 64]; «... і **шаблюки** блищали здалеку, як красні блискавиці.» [4, с. 64]; «То от тепер і тії **луки**, і тії **шаблі**, і вся та зброя сіяє не в одного Череваня в світлиці...» [4, с. 15]; «Женіть **батогами** з двору хамове кодро!» [4, с. 81]; «Давай боротись або стрілятись на **пістолях**.» [4, с. 64].

Залежно від ситуації, автор вживає слова на позначення зброї холодної (*шабля, кинджал*), вогнепальної (*пісто́ль, запоя́сник*), ручної (*кий, лук*). Така неоднорідність використання номінативів дає ширше уявлення про військові знаряддя часів козаччини, їх особливості використання. Різноманіття зброї також свідчить про високий рівень розвитку козаків у військовій сфері.

Окремою є група на позначення посад і звань військової верхівки. Вона виражена лексемами: *гетьман, полковник, кошовий, сотник, воєвода*: «Говори, батьку **гетьмане**; твоє слово – закон.» [4, с. 102]; «Білозерець був старосвітський **сотник**...» [4, с. 112]; «Ну, що ж **старшина**?» [4, с. 113]; «Ей, пане **полковнику**!» [4, с. 113].

Можна також виділити назви звань українського козацтва: *осаула, писар, бурми́стр, полковий суддя, хорунжий*: «Ні, нехай шукають їх у **бурми́стрів**, що поробили в моїх гаях прикмети...» [4, с. 86]; «З моїм **генеральним писарем**...» [4, с. 115], «А що ж ваш **полковий суддя** робить?» [4, с. 121]; «А **суддя** й собі звонтпив, пане **осауле**.» [4, с. 121]; «Пробравсь Гвинтовка у саму перву лаву, між **полковники, сотники да осаули, судді полкові да обозні з хорунжими**.» [4, с. 126]. Сюди ж входять і лексеми на позначення простих козаків, запорожців «... і **запорожці**, і городове **козацтво**, і міщане, і прості мужики-гречкосії...» [4, с. 98].

Таке різноманіття лексем пояснюється неоднорідністю суспільного статусу. До високих рангів належали *гетьман, генерал, полковник, отаман*, до нижніх – *козак, запорожець, січовик, низовик*.

Лексична одиниця «козак» позначається різними варіантами: *небожа* («А візьміть, **небожата**, та вкиньте в глибку сього бунтовника!» [4, с. 132]), волоцюга («Ге! Що ваше сало та пионо! – каже третій **волоцюга**.» [4, с. 135]), сіромаха («Здобувсь добре **сіромаха**.» [4, с. 78]), злodyга, бурлака, харцизяка, гольтяпака. Суфікси -к вказують на те, що автор не дуже схвально ставиться до способу життя запорожців, і сам П. Куліш акцентує, що головною тенденцією

роману є показ політичної нікчемності Малоросії. З цього приводу, на противагу автору «Чорної ради», М. Костомаров зазначає, що в творі просто описані «й міць, й слабкість» українців [2, с. 217].

Ще однією тематичною групою військової лексики у творі є назви козацьких угруповань – частини військ за функціональною ознакою, адміністративно-територіальні одиниці та місце проживання запорожців. Ця група представлена лексемами: *сотня, орда, кіш, табір, курінь, товариство*: «...наклонили **сотня** за **сотнею** корогви да одвернули...» [4, с. 131]; «...низове товариство закликала мене до **коша**...» [4, с. 10].

Остання умовна група в романі – назви військового спорядження й одягу. Цей підклас представлений такими словами: *жупан, семряга, сап'янци, мисюрка, лудан, теляги, шлик, кобеняк*: «На голову насунув **кобеняк**, тільки очі видно, а сам у широкій **семрязі**» [4, с. 146]; «...усі в **панцирах і мисюрках**, з шаблями й келепами...» [4, с. 126].

Висновки. Усі проаналізовані лексичні одиниці допомагають повніше відтворити картину козацького життя – матеріального, духовного, культурного, соціального й військового. Ці терміни увиразнюють і додають яскравості мовотворчості П. Куліша. Пантелеймон Куліш добре знав традиції, звичаї українців, їх побут, був обізнаний в історичному та військовому аспектах. Саме завдяки цим якостям в поєднанні з талантом, розумом та безмежною фантазією, автор зміг блискуче відтворити атмосферу козацького періоду у своєму історичному романі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксенов А. Т. К вопросу о взаимодействии между английской военной терминологией и общенародной лексикой: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 1954. 17 с.
2. Зеров Микола. Лекція XXXVI. Куліш: «Чорна рада». Твори: у 2-х томах. Том II. Київ: *Дніпро*, 1990. 614 с.
3. Нелюбин Л. Л. Военный перевод и его особенности: учебник военного перевода (общий курс). Москва: *Воениздат*, 1981. 379 с.
4. Пантелеймон Олександрович Куліш. Чорна рада: хроніка 1663 року. за ред. А. Х. Балабухи. Харків: *Основа*, 1990. 271 с.
5. Фомина Н. Д. Военная лексика русского языка в контексте художественной речи (на материале советской литературы): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 1968. 24 с.

Yuliya Nazarenko. THEMATIC GROUPS OF MILITARY TERMS IN PANTELEYMON KULISH'S HISTORICAL NOVEL «BLACK COUNCIL»

The article analyzes the military terms in Panteleymon Kulish's historical novel «Black Council». The specifics of use of military words in the writer's language are emphasized there. The classification of the military terminology in the novel has been carried out.

Keywords: lexical unit, military vocabulary, term, terminology system, military term.

Л. Носенко

РОЛЬ ГРАМАТИКИ П. КУЛІША В НАЦІЄТВОРЕННІ

У статті досліджено виникнення граматики П. Куліша, проаналізовано лінгвістичні особливості «кулішівки» та її роль у націєтворенні; окреслено основні етапи становлення правопису на народнописній фонетичній основі.

Ключові слова: «кулішівка», націєтворення, «ярижка», народнописна основа, фонетичний принцип.

Постановка проблеми. Питання становлення та розвитку правопису в Україні досі залишається дискусійним. Прикметно, що до середини ХІХ століття не існувало граматики, що базувалася б на українській народній основі. До того часу люди користувалися письмом, що відображало південнослов'янську орфографію, російську графіку або особливості церковнослов'янської абетки Кирила і Мефодія. Тогочасний правопис був строкатим та складним у вживанні, бо поєднував переважну більшість рис кожного з раніше представлених. Постала потреба у створенні нового сучасного українського правопису, спрощеного за своєю будовою. Одним із перших, хто не тільки розробив, але й запровадив такого виду граматику, став П. Куліш. Тому важливо дослідити правописну систему письменника та визначити її роль у процесі формування української нації.

Мета статті: дослідити граматику П. Куліша, визначити її внесок у націєтворенні українців.

Аналіз актуальних досліджень. Лінгвістичні та літературні здобутки П. Куліша цікавлять широке коло науковців, серед них: А. Бондаренко, який досліджує мовознавчі особливості рукопису П. Куліша «Записки о южной Руси»; Д. Дорошенко, праці якого спрямовані на розкриття особливостей літературно-громадської діяльності письменника; В. Івашків, котрий розкриває специфіку українських народних пісень у записах П. Куліша; Р. Харчук, яка говорить про символічність образів митця; Ж. Яновська, котра досліджує фольклорну діяльність П. Куліша, та інші.

Виклад основного матеріалу. П. Куліш належить до тих діячів, які, будучи багатогранно обдарованими, зробили величезний внесок у розвиток

української культури, літератури, мови, мистецтва і науки. Він є не тільки відомим письменником, публіцистом, етнографом, літературним критиком, перекладачем, громадським діячем, а й істориком мови. В історії українського мовознавства дослідник знаний як творець нової української граматики – «кулішівки».

Нова правописна система, що базується на народнописенній основі, вперше з'явилася у двотомнику письменника під назвою «Записки о Южной Руси» 1856 р. Ця збірка містить фольклорно-історичні напрацювання автора. У передмові до тому вміщується інформація та пропозиції П. Куліша щодо спрощення існуючого правопису, які оперативно втілював у життя редагований ним журнал «Основа», що виходив у Петербурзі в 1861-1862 рр. «У пропонованому виданні, – зазначається у передмові, – я намагався спростити наскільки можливо український правопис і пристосувати його до найлегшої вимови слів. До цих пір око читача неприємно разила буква «ы», якою літератори виражають м'яке «и». В українській мові, взірцем якої є для мене найбільш спільний полтавсько-чигиринський діалект, зовсім немає звука «ы», і тому я його замінив осьмеричним «и» [1, с. 32]. П. Куліш розумів, що тогочасний, запозичений алфавіт вичерпав себе, тому треба шукати шляхи для його оновлення вже на українській основі. Зміни, що запропонував дослідник, стали підґрунтям для створення сучасного українського правопису і стосувалися ще ряду складних для вимови й написання старослов'янських букв.

Згідно з цим правописом, послідовно вживалася літера «і» на означення звука [i] з давнього Ъ (*літо, сіно, осінь*), на місці давніх «о», «е» у новозакритих складах (*стіль, жінка, нічь*) і на місці йотованого [i] (*Вкраїна, моїх, тихої*). У ролі апострофа в середині та в кінці слів після приголосних виступала «ъ» (*пьять, розв'язав, вітеръ, сміхъ*). Звук [e] послідовно передавався літерою «е» (*друже, сестра*). Літера «є» вживалася лише після м'яких приголосних в іменниках середнього роду (*весілле, третє, щастє*), а після голосних – літера «е» без відзначення на письмі йотації звука [e] (*гуляє, думаешъ*), хоч літера «є» в попередніх правописах уже була; відновлено літеру «ё» для сполучень йо, ьо (*ёму, слёзою, тѣхнув, народнёго*), які відомі в давнішій орфографічній практиці [2].

У правописі приголосних П. Куліш намагався послідовно запровадити фонетичний принцип, наслідуючи в цьому частково О. Павловського, П. Гулака-Артемівського та ін., які базували український правопис на фонетичному принципі, послідовно використовуючи при цьому сучасну їм російську графіку як спадщину XVIII ст. Вибуховий [ɣ] передавався латинською літерою «g» (*дзига, гуля*), дієслівне сполучення -ться – через -тьця і -тця (*вертаютьця, всміхнетця*), а -шся – через -шся і -сся (*одібъешся*,

вітається). Паралельно вживалися префікси рос- і роз- (*роскажуть, розчервонітися*) [2].

У журналі «Основа» за 1861 р. П. Куліш надрукував статтю «Історія України од найдавніших часів», де виклав основні тези створеного правопису. Редакція у своїй примітці зазначила, що ця праця має значення не лише з погляду її змісту, а й покликана показати, якою мірою українська мова придатна для наукового викладу історії. У редакційній примітці до продовження цієї публікації в №11-12 стверджується, що стаття є зразком обробки народної мови.

Зміни у правописі були очевидними і спрощували тодішнє написання, проте не всі сприйняли такі перетворення позитивно. Особливо гостро сприйняли «кулішівку» прихильники московського царату.

У шістдесятих роках ХІХ ст. «кулішівка» перейшла до Галичини, де відразу ж почалася боротьба за правопис. Галицька громада поділилася на два ворожі табори: на прихильників етимологічного правопису та фонетичного. Така боротьба на західноукраїнських землях, очевидно, набула яскравого політичного забарвлення. Фонетичний правопис, як слушно зауважує В. Сімович, «був зв'язаний із національно-політичним світоглядом людей, що боролися за чи проти нього». І далі продовжує: «Правопис цей давав відразу писаному чи друкованому слову ознаку чогось окремого від російської мови, чогось самостійного – і москвофільська частина українського громадянства на західних землях, та частина, що стояла за одну літературну мову з Росією, що не признавала потреби самостійної української літератури, не вірила в її розвиток, бачила, не без причини, в заведенні Кулішевого правопису в школі упадок свого впливу серед народу, а то і гріб для своїх ідей» [4, с. 218]. Не зважаючи на критичне ставлення населення до «кулішівки», тодішня еліта вбачала у ній джерело розвитку та становлення української самобутньої мови, тому намагалася популяризувати її, удосконаливши структуру.

У 1870 р. було внесено ще кілька правок у правопис П. Куліша: відкинуто «ь» в кінці і залишено лише в середині (для роздільної вимови), а також подано літеру «і». Кризовим моментом в історії «кулішівки» став, виданий у 1876 р. московським царем Олександром II Емський указ, який забороняв використовувати українську мову в усіх сферах діяльності. Граматика П. Куліша теж потрапила у перелік заборон [див про це: 1]. Принагідно пригадати, що після указу населення почало користуватися російським правописом, що дістав назву «ярижка» (від назви російської літери «ы» – ери), це знову на довгий проміжок часу відкинуло становлення українського правопису назад, а з ним і формування української нації. Проте, правописна

система П. Куліша не забулася остаточно і згодом пройшла ще кілька етапів свого реформування.

У 1885 р. в Західній Україні, що залишалася під протекторатом Австро-Угорщини, Є. Желехівський вирішує зробити оновлення «кулішівки»: позначає літерою «ї» не тільки йотоване «і», але й пом'якшення приголосних, наприклад: *дію, сірий*. Цей правопис був запроваджений у 1893 р. в школах та офіційних установах Австрійської України. Згодом, у 1905 р., заборона московського царя щодо використання «кулішівки» на східноукраїнських землях була скасована, і українці відмовилися від «ярижки» та повернулися до граматики П. Куліша [2].

Остаточно удосконалив та доповнив «кулішівку» Б. Грінченко, розробивши та уклавши «Словарь української мови». Саме цей правопис, «як вислід збірної праці письменників всього ХІХ століття й усього українського народу, і запанував в Україні, і держиться в нас аж до сьогодні», – писав І. Огієнко у передмові до глосарія [3, с. 2].

Висновки. Постать П. Куліша в українському літературознавчому та мовознавчому процесах другої половини ХІХ століття – одна з найпомітніших. Він першим почав писати українською мовою наукові праці, чим заклав основи української наукової мови; запровадив новий фонетичний правопис («кулішівку»), що базується на народнописаних здобутках народу, і цим закликав людей до творення своєї мови, відродження правічних українських традицій, формування єдиної нації – української. Попри кардинальні відмінності у поглядах щодо «кулішівки», вона все ж була затверджена, удосконалена і зараз є основою сучасного правопису української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вертій О. Пантелеймон Куліш і народна творчість. Тернопіль: «Підручники і посібники», 1998. 120 с.
2. Півторак Г. Кулішівка. Ізборник. URL: <http://izbornyk.org.ua>
3. Словарь української мови [за ред. журналу «Кіевская старина»], упорядник Б. Грінченко. Київ. 1907-1909. Т. I-IV. 2971 с.
4. Сімович В. Літери і політика (п'ятдесят років фонетичного правопису в Галичині і на Буковині). Праці у двох томах: Мовознавство. Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. Т.1. С. 216-222.

L. Nosenko. THE ROLE OF P. KULISH'S GRAMMAR IN NATION DEVELOPMENT.

The article deals with the creation of the P. Kulish's grammar; the linguistic features of «kulishivka» and their role in nation-building are analyzed; the main stages of formation of spelling on folk-verse basis are outlined.

Key words: «kulishivka», nation-building, «yarizhka», folk-verse basis, phonetic principle.

НАРОДНО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Стаття присвячена аналізу народно-педагогічної спадщини видатного українського письменника, етнографа, філософа і педагога Пантелеймона Куліша. Розглядаються основні педагогічні розвідки письменника. Виділяються принципи виховання, в основі яких лежить бачення дитини не лише як розумної істоти, але й як духовно-моральної особистості.

Ключові слова: народно-педагогічна спадщина, виховання особистості, «ГраMATка», принципи морально-естетичного виховання дитини.

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, передбачають водночас вивчення, творчого осмислення і збереження кращих надбань української педагогічної думки, позитивного національного освітнього досвіду і традицій. Вітчизняна педагогічна думка представлена цілою плеядою видатних педагогів-просвітників, серед яких чільне місце належить Пантелеймону Кулішу.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Постать П. Куліша все частіше постає на сьогодні у фокусі наукових досліджень сучасних учених. Зокрема, народно-педагогічну спадщину Пантелеймона Куліша в різних аспектах досліджували такі українські науковці, як О. Кравченко, Н. Кузьменко, Н. Петриченко, О. Тютюнник та ін.

Метою статті є аналіз народно-педагогічної спадщини Пантелеймона Куліша.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пантелеймон Куліш своєю багатогранною діяльністю охопив літературу, філологію, етнографію, перекладацьку, видавничу, педагогічну справи. Головним завданням своєї творчості він вважав «збереження національних традицій, розвиток рідної мови і культури, утвердження почуття національної самосвідомості, збагачення духовного арсеналу українського народу здобутками світової цивілізації» [2].

Важливими чинниками формування педагогічного світогляду П. Куліша було родинне виховання на християнських традиціях та уснопоетичній народній спадщині, навчання в Новгород-Сіверському повітовому училищі, гімназії та в Київському університеті святого Володимира, спілкування із визначними українськими та світовими громадськими діячами.

Особливою заслугою П. Куліша є створення оригінального українського правопису («кулішівка») та української «ГраMATки», яка була першим підручником, написаним українською мовою для народної школи. Педагог надавав особливого значення створенню «ГраMATки», яка мала виконувати «місію» просвіти українського населення.

Зміст „Граматки” чітко структурований: крім передмови, складається із дванадцяти розділів, які містять не лише методичні поради, спеціально підібраний матеріал для читання, який мав пізнавальний і виховний зміст: повчання, псалми, історичні оповідання тощо. Книга включає також курс арифметики, матеріали усної народної творчості, релігійні твори, історичні відомості тощо. Підручник завершується післямовою «Слово до письменнихъ», у якій Пантелеймон Куліш дав загальну характеристику українського народу, закликав земляків шанувати і не забувати рідну мову, яка, на його думку, є першим і найголовнішим педагогічним елементом національної освіти.

Книга була написана новим фонетичним правописом («кулішівкою») просто і доступно, із використанням народно-розмовної лексики. «Граматка» П. Куліша була вихідною моделлю інтегрованого підручника на національній основі для початкової школи.

Педагогічна спадщина Пантелеймона Куліша досить велика і оригінальна: «Перегляд українських книжок», «Виховання дітей», «Об’ява про збір матеріалів для книжки про освіту Південної України», «Передне слово до громади. Поглядь на українську словесность», «Слово до письменнихъ», «Листи з хутора», «Простонародность въ украинской словесности», «Какія руководства удобнее применять при первоначальномъ обученіи крестьянскихъ детей?», «Хутірська філософія і віддалена од світу поезія» тощо. Всі книги були надруковані фонетичним правописом „кулішівка”, що робило їх зрозумілими і рідними для народних мас. Педагогічні розвідки П. Куліша містять цікаві роздуми про виховання дітей у сім’ї та школі.

На думку педагога, для формування гармонійно розвинутої особистості потрібно звернути увагу на її виховання від самого народження. У праці «Виховання дітей» він пише: «... зло буває через недобрий догляд маленьких діточок та через нерозумне виховування їх з самого малечку», і далі «...стільки ж виростає невдах, недотеп, калік тілом або честивостю. Хто б узяв собі добру думку оборонити од халепи хоч одне немовлятко кращим доглядом і розумним вихованням» [5, с. 170].

Мислитель зазначає, що виховування вільної особистості починається з того, якою мірою обмежуються батьками, дорослими людьми взагалі інстинктивно властиві новонародженому здібності до рухів тіла. Вважаючи це питання принциповим для особистості, котра здатна бути вільною, П. Куліш підкреслював, що дитину не варто сповивати, тим більш тісно закутувати та колихати: «Заколихують у нас дітей на те, щоб кричали та не перебивали людям дорослим діла роботи... є кращий спосіб зробити дитину тихою. Треба її годувати не інакше, як певної години» [1, с. 156].

Пантелеймон Куліш обстоював принципи морально-естетичного виховання дитини, змалку маємо прививати їй повагу до оточуючих, до їх праці, інтересів, любов до тварин. Батьки мають бути прикладом, авторитетом в очах своїх дітей. Задля цього повагу до рідного дому, до праці, до звичаїв слід закладати з самого малечку, не слід розв'язувати конфлікти з дітьми за допомогою покарань, застосовувати силу та свій авторитет, не можна пригноблювати дитину [4, с. 99].

П. Куліш наголошує, що дитину потрібно виховувати самостійною та вільною особистістю. Якщо немовля із самого початку користується певною свободою як своїм природним станом, то подальший процес становлення як особистості пов'язаний, на думку П. Куліша, із активним навчанням у «батьківській» школі, в межах якої виділяються «батьківська» наука для хлопчиків і «материнська» наука для дівчат. Потрібно підкреслити, що своєрідним зразком «батьківської» школи для П. Куліша слугувала його власна родина [2, с. 24].

Висновки. Для Пантелеймона Куліша народна освіта була основною рушійною силою культурного розвитку, а також засобом формування національної свідомості українців. Він наголошував, що лише та освіта є життєдайною, яка відповідає характеру народного життя і його потребам.

Вагомим внеском П. Куліша в розвиток національної освіти є видання першого україномовного підручника «ГраMATка», а також серії науково-популярних книг для народу, які були укладені рідною мовою та містили твори українських письменників. Зміст підручників та їх спрямованість сприяли зростанню освіченості українського населення, підвищенню його грамотності, а отже, зростанню самосвідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовкун С.В. Вплив соціально-економічних умов та політичного середовища України на формування ідеологічних засад спадщини П.О. Куліша / С.В. Вовкун // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – 2014. – Вип. 33. – С. 155–162.
2. Кравченко О. Історіографія дослідження педагогічної і просвітницької діяльності Пантелеймона Куліша (друга пол. XIX ст. – перша пол. 80-х рр. XX ст.) / О. Кравченко // Історико-педагогічний альманах. – 2011. – Вип. 1. – С. 21–25.
3. Кузьменко Н. Просвітницько-педагогічна діяльність П. Куліша в історико-педагогічних студіях сучасних науковців / Н. Кузьменко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогіка. – 2017. – Вип. 2. – С. 45–48.

4. Тимофеева К.О. Антиурбаністичні мотиви в епістолярній спадщині П. Куліша / К.О. Тимофеева // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2013. – № 2(2). – С. 97–102.
5. Тютюнник О.М. Розуміння особливостей українського виховання у творчій спадщині П. Куліша / О.М. Тютюнник // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – 2017. – Вип. 148. – С. 169–171.

Olenchenko Alexandra. PEOPLE-PEDAGOGICAL HERITAGE PANTELAYON'S KULISHA

The article is devoted to the analysis of the national-pedagogical heritage of the outstanding Ukrainian writer, ethnographer, philosopher and teacher Panteleimon Kulish. Considered the main pedagogical intelligence of the writer. Highlights the principles of education, which is based on the vision of the child not only as a rational being, but also as a spiritual and moral personality.

Key words: national-pedagogical heritage, education of the individual, "Gramatka", principles of moral and aesthetic education of the child.

Р. Панченко

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША «ЧОРНА РАДА»

У статті здійснено огляд структурних та функціональних особливостей антропонімів роману П. Куліша "Чорна рада". Охарактеризовано семантику авторських та історичних онімів роману.

Ключові слова: власна назва, антропонім, літературно-художній антропонім.

Постановка проблеми. Ономастика як розділ ономасіології викликає великий інтерес та прагнення розвитку в сучасній лінгвістиці. Також вартими вивчення та глибокого дослідження є антропоніми – окремий клас власних назв. Антропонім – категорія стилістики, яка характеризує ім'я (прізвище) людини. [3, с. 54]. Дослідження антропонімії як системи власних особових назв варте детального вивчення із теоретичного та практичного боків. Це обумовлено їх важливою роллю у висвітленні теми та ідеї твору, створенні композиції тексту.

Аналіз актуальних досліджень. Вивченням цих одиниць номінації займається не лише мовознавство, а й літературознавство, філософія, психологія та природничі науки. Дослідженню антропонімів присвятили свої

праці деякі відомі лінгвісти: Р. Гінзбург, В. Лопатін, Н. Арутюнова та інші. З боку ономастики художніх творів та функціональних особливостей працювали С. Зінін, О. Фоякова та інші, стилістику антропонімів досліджували В. Виноградов, В. Никонов та інші.

Власні назви допомагають читачу асоціативно сприймати текст, впливають на його розуміння. Антропоніми у романі Пантелеймона Куліша «Чорна рада» відображають історичну епоху та ситуацію тих років в Україні, несуть в собі естетичне та символічне забарвлення. Вивченню антропомікону П. Куліша присвячено небагато робіт, тому актуальність дослідження полягає в необхідності опису антропонімів як складників лексичних підсистем мови, що знайшли відображення у романі «Чорна рада».

Метою дослідження є характеристика структурно-функціональних особливостей авторських та історичних антропонімів у романі П. Куліша.

Виклад основного матеріалу. П. Куліш уніс в українську культуру неординарні думки та ідеї. Невід'ємним є його вплив на формування нової української літературно-художньої антропонімії. Використовуючи власні назви у своїй мовотворчості, автор ідентифікує героїв та вказує на їх певну характеристику. Найбільше привертають увагу літературно-художні антропоніми, які подають картину внутрішнього світу героя та його зовнішності, особливостей характеру.

Поняття літературно-художній антропонім трактується у двох з наченнях – широкому та вузькому. У широкому значенні роль літературно-художніх антропонімів кваліфікують як «спрямовану на всебічну характеристику персонажа: національну, темпорально-локальну, психологічну й експресивну» [2, с. 5-22]. У вузькому – «конкретизують роль інформації, що міститься в літературно-художньому антропонімі, поділяючи її на емоційно-нейтральну (хронологічну, соціальну, національну) й емоційно-забарвлену – «характеристично-оцінну», яка так само може передавати інформаційну й емоційну оцінку персонажа через внутрішню форму літературно-художнього антропоніма.» [1, с. 119].

Дослідивши антропоніми роману П. Куліша «Чорна рада», можна виділити три групи антропонімів:

- антропоніми на позначення конкретних історичних постатей;
- антропоніми на іменування позадійових осіб;
- антропоніми позначення вигаданих персонажів.

Розглянемо детальніше кожну з цих груп.

Уживання першої групи антропонімів забезпечує ефект правдивості та достовірності у змалюванні часів боротьби за гетьманську владу. Визначальною функцією цієї групи антропонімів є хронотопічна. Це імена гетьманів,

козацьких полковників, керівників військ (*Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Юрусь Хмельниченко, Іван Брюховецький та інші*): «*Річ тут про Богдана Хмельницького, як він років з десяток шарпав з козаками шляхетних ляхів і недоляшок.*» [4, с. 3]; «*А Сомко, знаєте самі, доводиться Юрусеві дядько...*» [4, с. 12]. Також це деякі відомі політичні діячі, дипломати (*Тетеря, Кисіль та інші*): «*Україну розідрали надвоє: одну часть, через недоляшка Тетерю...*» [4, с. 14], та діячі культури (*Могила, Ганна Гулевичівна та інші*): «*Була то колись благочестива пані Ганна Гулевичівна...*» [4, с. 31].

Антропоніми на позначення позадійових осіб значною мірою розширюють часові межі роману та створюють координати оцінки описуваних подій та осіб. Ці власні назви позначають історично реальних постатей (*литовський гетьман Радзивілл, монголо-татарський хан Батий*): «*Ту славу, тії злигодні вибила нам із голови безбожна татарва, як уломився Батий у твої Золоті ворота.*» [4, с. 24] та біблійних осіб (*Юда, Адам, Єва*): «*І не диво: Адам був чоловік не нашого брата, та й той спіткнувся на Єву!*» [4, с. 47], а також літературних та фольклорних персонажів (*Байда, бог рослинності Бахус*): «*... а зверху сидів, мов живий, божок гречеський, Бахус.*» [4, с. 16].

Найчисленнішою групою антропонімів є третя – на позначення вигаданих осіб. Це імена козаків (*Шрам, Пугач, Петро Сердюк, Черевань, Гвинтовка, Чорногор*): «*А ворота в Череваня не прості, а державські.*» [4, с. 4]; «*Ох, не думали ж мої старі очі вбачати пана Шрама!*» [4, с. 4]; «*Поїхав би до Гвинтовки хоч зараз, коли б не далеко!*» [4, с. 19] та дітей (*Петро Шраменко, Леся Череванівна*): «*А в пекарні давно вже сидів Петро Шраменко, розмовляючи з Череванихою і з її дочкою Лесею.*» [4, с. 15].

Антропоніми використовуються П. Кулішом для позитивної чи негативної оцінки персонажів. У романі «Чорна рада» антропонім Шрам віддзеркалює зовнішність персонажа – постарілого козацького полковника, покритого шрамами від численних битв. Опис зовнішності – пряме значення цього антропоніма. Але Шрам глибоко переживає за долю своєї Батьківщини, тому душа персонажа теж пошрамована: «*Повернулося у старого серце, як почув, що козацька кров іллється понад Дніпром через Виговського і через навіженого Юруся Хмельниченка, що одержав після його гетьманованне; а як досталась од Юруся булава Тетері, то він аж за голову вхопився.*» [4, с. 8]. Також у романі козацького полковника Шрама найчастіше називають його прізвиськом, що вказує на перевагу соціальних чинників у характері героя. Він виховував сина у патріотичних настроях і Петро (що з грецької – «скеля») став гідний називатися Шраменком.

Інший антропонім Черевань зображує безтурботного козака, кругле черево якого натякає на любов героя до їжі, отож вказує на зовнішні риси героя.

Одночасно антропонім відкриває внутрішній світ персонажа, породжує асоціацію зі словом багатій: «А Черевань був тяжко грошовитий, да й веселий пан із козацтва, що збагатилося за десятилітню війну з ляхами.» [4, с. 3]. П. Куліш вклав неабиякий труд у підборі імен для персонажів роману. Це підтверджується на прикладі *Череваня*. Його справжнє християнське ім'я Михайло (з давньоєврейської – «рівний Богові») в тексті всього роману фігурує в поодиноких випадках. Це означає, що за своєї молодості Михайло започаткував «свій власний світ» – хутір Хмарище. Таке відношення робить схожим цього персонажа на безтурботного заможного пузана-хлібосола.

Висновки. Отже, антропонімам роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада» властива поліфункціональність. Користуючись різними групами антропонімів та спираючись на їхню багатофункціональність, автор розкриває внутрішній світ та характери своїх героїв. Його антропонімікон несе національно-мовний колорит та є результатом плідної праці письменника. Подаючи певні мікрохарактеристики героїв, оніми висвітлюють логіку та передумови історичних подій і несуть в собі значне функціональне навантаження: виконання номінативної, хронотопічної, експресивної та текстотвірної функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ ст. Ужгород, 1995. 119 с.
2. Карпенко Ю. О. Специфика имени собственного в художественной литературе. Том XXXI. *Onomastica*. 1986. 303 с.
3. Літературознавчий словник-довідник. за ред. Р. Т Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. К : ВІД «Академія», 1997. 752 с.
4. Пантелеймон Олександрович Куліш. Чорна рада: хроніка 1663 року. за ред. А. Х. Балабухи. Харків: *Основа*, 1990. 271 с.

Ruslana Panchenko. STRUCTURAL-FUNCTIONAL FEATURES OF ANTHROPONIMS IN PANTELEYMON KULISH'S NOVEL «BLACK COUNCIL»

The article gives an overview of the structural and functional features of the anthroponyms of the novel by P. Kulish "Black Council". The semantics of author's and historical onymes of the novel are described.

Key words: own name anthroponym, literary-artistic anthroponym.

ІСТОРИЧНІ ОНІМИ В МОВІ РОМАНУ П. КУЛІША «ЧОРНА РАДА» ЯК НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ

У статті проаналізовано специфіку національно-культурної семантики в структурі лексичного значення слова в романі П. Куліша «Чорна рада». Особливу увагу приділено історичним онімам як національно-історичним символам, окреслено їх функціональні властивості. Оніми в романі стають актуалізаторами простору й часу, сприймаються не лише як вказівки на конкретних історичних осіб, а і як національно марковані коди.

Ключові слова: лексема, національно марковані компоненти, сема, семантика.

Постановка проблеми. Питання взаємозв'язку та взаємодії між мовою й культурою, мовою й мисленням, мовою й етносом є одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики (Є. Верещагін, С. Єрмоленко, В. Костомаров, М. Кочерган, В. Русанівський, та ін.), зокрема дослідження мови творів письменника в плані виявлення національно маркованої лексики. Мовознавці особливо зацікавлені творчістю письменників, яких було реабілітовано історією. Одним із них є Куліш Пантелеймон Олександрович – етнограф, мовознавець, перекладач, письменник, соціолог, публіцист, фольклорист, літературний критик, журналіст, видавець і дослідник історії. Творчості П. Куліша як мовознавця та мові творів письменника присвячено наукові праці Т. Ларіної, О. Муромцева, І. Огієнка, Л. Скрипник, Ю. Шевельова та ін.).

Мета роботи – з'ясувати український національно-культурний компонент історичних онімів у мові роману П. Куліша «Чорна рада».

Завдання – виявити специфіку та функції, проаналізувати семантику власних назв, що зберігають етнокультурну маркованість.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема вираження національних відмінностей у мові стала однією з центральних у лінгвістиці початку ХІХ століття. Аналізу цього питання приділено значну увагу в працях В. Гумбольдта, М. Максимовича, О. Потебні, Г. Шухардта, Л. Щерби та ін. Особливу роль проблема взаємозв'язку концептів мова й культура, мова й ментальність у мовно-національному дискурсі набуває в період відродження національного самоусвідомлення. Цю проблему проаналізовано в працях українських та зарубіжних мовознавців (А. Вежбицька, В. Говердовський, В. Манакін, В. Телія, Ю. Сорокін, Й. Стернін та ін.). Означене питання потребує подальшого ґрунтовного дослідження, оскільки найсуттєвіші риси національно-мовної культури відображено саме в лексичному складі мови.

Виклад основного матеріалу. П. Куліш своєю творчою та науковою діяльністю сприяв прогресу української культури навіть в умовах гноблення й утиску Російською імперією української мови, літератури й освіти. У листах, літературно-критичних розвідках, віршах письменник намагався довести окремішність, самостійність і оригінальність української мови. Концепція Кулішевого слова являє собою наслідок його глибоких роздумів і патріотичних почуттів. Уся його авторська діяльність спрямована на утвердження українського слова та служила підтвердженням вищесказаному.

П. Куліш на проблему глибинних зв'язків між мовою й культурою, мовою й етносом, мовою й національною ментальністю звернув увагу ще в середині ХІХ століття, коли цю тему в контексті наукової літератури ще не було розроблено й досліджено. Письменник зауважував, що провідну роль у формуванні світогляду українського народу відіграє взаємозв'язок мовного та психологічного начал, який формувався протягом багатьох століть.

Загалом лексеми з національно-культурною специфікою у творах П. Куліша становлять майже п'яту частину серед іменників і субстантивованих прикметників, уживаних у текстах історичної тематики. На рівні конотативного компонента в структурі лексичного значення слова, що характеризує ситуацію спілкування та суб'єктивне, національно спрямоване ставлення учасників акту комунікації до певного предмета мовлення, сема з національно-культурною специфікою виявляється в найменуваннях з культурно конотативним змістом, тобто в словах-символах [3, с. 9].

О. Тупиця зазначає, що національно маркована лексика – це безеквівалентна лексика, частково безеквівалентні одиниці (фонова лексика, конотативні слова), екзотизми, варваризми. Вчений розподіляє безеквівалентну лексику на три групи: а) власні назви (особові імена, географічні назви, назви установ, організацій, газет тощо); б) слова-реалії – словникові одиниці, які означають предмети, поняття та ситуації, що не існують у практиці іншомовного соціального колективу; слова, які означають різного роду предмети побуту, матеріальної та духовної культури, властивої тільки певному народові; в) слова символи [4].

Зокрема в нашому дослідженні головну увагу сконцентровано на функціональних особливостях власних назв у романі П. Куліша «Чорна рада». У тексті твору представлено значну кількість онімів, що безпосередньо вказують на історичне тло зображуваного періоду. Вони є національно-важливими символами для української історії та не потребують додаткового тлумачення.

Власна назва «*Чорна рада*» [2, с. 38] – заголовок твору – є ключовою, оскільки її смисл (термін на означення козацької ради, в якій, крім старшини,

брало участь велике число рядових козаків; слово «чорна» виводиться від «чернь» – термін, що ним старшина окреслювала рядових козаків, а також нижчі стани суспільства [1, X, с. 759]) є однією з провідних тем роману.

Особливо цікавими виявилися безеквівалентні власні назви осіб, за допомогою яких відображено дух епохи. Вони служать засобом увиразнення значимості певних історичних осіб на тлі цієї доби. Наприклад, імена відомих гетьманів підкреслюють козацьку самовідданість і хоробрість, персоналізуючи українську історію: «*От і виходили з Запорозжя один за одним гетьмани козацької: **Тарас Трясило, Павлюк, Остриця** – з мечем і пожежею супроти ворогів рідного краю*» [2, с. 41]. Ці оніми вживаються без точної вказівки на те, які посади займали названі персони, оскільки вони є національно маркованими лексемами.

Власні назви осіб, що представляли релігійні інтереси суспільства, вказують на значення церкви для українського народу: «*Гізель, батьку, тепер у нас такий головатий чоловік, як колись був **Могила***» [2, с. 79] Особливо цікавим у романі П. Куліша є підкреслення значущості імен князів, які уславились військовими походами та науково-просвітницькою діяльністю, шляхом зміни числа іменників з однини на множину: «*Уже про тих **Олегів, про тих Святославів, про ті ясири половецької нічого й згадувати***» [2, с. 56]. За допомогою множини в тексті письменник створює відчуття відваги та цінності не окремих персоналій, а загалом цілого народу.

Значне смислове навантаження несуть оніми, що називають відомих персоналій української історії, які були авторитетними особами в козацькому суспільстві та прославленими в фольклорних творах. Саме вони безпосередньо вплинули на формування української ментальності: «*Був там і козак **Байда**, що висів ребром у турків на гаку, а не зламав своєї віри*» [2, с. 64], а також Самійло Кішка, Нечай, Морозенко, Перебийніс, Хмельницький та Сагайдачний.

На противагу таким визначним іменам онім **Барабаш** насажений різко негативною характеристикою, оскільки позначає особу, яка перейшла на бік ворога, а саме: «осавула реєстрового козацького війська, який очолив загін реєстрових козаків, посланий польським гетьманом М. Потоцьким для придушення повстання в Запорозькій Січі» [2, с. 612]: «*Ти **Барабаш**, а не Черевань!*» [2, с. 62]. Для українського реципієнта онім Барабаш несе важливе лексико-семантичне навантаження, оскільки його використано для позначення того, хто зрадив побратимів і посягнув на рідну землю.

Зв'язок між онімом та історією його походження має особливе значення, окрім виконання номінативної функції. Наприклад, оніми **Січ**, («Запорізька Січ, укріплений козацький табір на островах за Дніпровими порогами, військовий і адміністративний центр Війська Запорізького Низового» [1, II, с. 751]) та **Великий Луг** («комплекс Дніпрових плавнів на лівому березі Дніпра був

символом безпеки й вільності» [1, I, с. 222]) є загальновідомими символами українського козацтва, тому вони не тільки нагадують про історичні події, а й втілюють надію на нездоланність українського духу: «Хоч **Січ** нам і мати, а **Великий Луг** батько, та для такої дівчини можна покинути і батька і матір» [2, с. 68]. У ці лексеми на семантичному рівні закладено певний код, який не є загальнодоступним широкому загалу, зокрема тим, хто не володіє додатковою інформацією про етапи становлення та формування власної держави.

Висновки. Найбільш яскраво й самобутньо національно-культурний компонент виявляється на лексичному рівні мови, у семантичній структурі слова. Наведені вище власні назви з роману «Чорна рада» є національно маркованими лексемами, оскільки вони зрозумілі та притаманні лише українському етносу, тим громадянам, які обізнані з історією своєї країни. Варто зауважити, що ці лексеми потребують додаткового семантичного тлумачення за межами України, чим ускладнюють переклад твору іншими мовами. Національно-культурна семантика в структурі лексичного значення слова має першорядне значення для з'ясування національно-мовної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія Українознавства. В 10 т./ за ред. В. Кубійовича. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euii.htm>.
2. Куліш П. О. Твори в 2 т. Київ : Наукова думка, 1994. Т. 1. 752 с.
3. Слободянюк Н. Ю. Український національно-культурний компонент у мові художньої історичної прози Пантелеймона Куліша: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філо. наук за спец. 10.02.01 – укр. мова. Київ, 2001. 20 с.
4. Тупиця О. Ю. Безеквівалентна лексика: проблеми визначення. *Рідне слово в етнокультурному вимірі. Матеріали III Міжнародної науково-пр. конференції* Дрогобич: Посвіт, 2011. С. 251–259. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/6328/1/3.pdf>.

Symonchuk A. V. HISTORICAL ONYMS IN THE LANGUAGE OF P. KULISH'S NOVEL «BLACK COUNCIL» AS A NATIONAL-CULTURAL COMPONENT

The article analyzes the specifics of national and cultural semantics in the structure of the lexical meaning of the word in P. Kulish's novel "Black Council". Particular attention is paid to historical onyms as national-historical symbols, their functional properties are outlined. In the novel, they become actualizers of space and time, perceived not only as indications of specific historical figures, but also as nationally marked codes.

Key words: token, nationally marked components, sema, semantics.

ЗВЕРТАННЯ-ЕКСПРЕСИВИ В ПЕРЕКЛАДАХ П. КУЛІША ТРАГЕДІЇ В. ШЕКСПІРА «РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА»

У статті досліджено особливості перекладу П. Кулішем емоційних звертань у трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта». З'ясовано, що перекладач послуговується не лише дослівним перекладом, що трапляється спорадично, а й добирає в мові перекладу семантичні відповідники англословних апелятивів. Зафіксовані випадки, коли П. Куліш вдається до контекстуального переосмислення загальнословних лексем у певних емоційних станах діалогів героїв досліджуваного твору.

Ключові слова: *апелятиви, звертання, переклад, звертання-експресиви, емоційний стан.*

Постановка проблеми. Різновиди людських емоцій та способи їх вербалізації привертають увагу не одного покоління дослідників. Особливо актуалізувалися такі студії з появою антропоцентричного підходу в наукових дослідженнях, при якому центром вивчення стала людина. Відповідно змістилися акценти з питання про те, як влаштована мова, на питання, як функціонує мова в мовленні людини. Зважаючи на численні напрацювання вчених про емоційну функцію мови, у мовознавстві останніх років з'явився навіть новий напрям досліджень – емотіологія або лінгвістика емоцій (лінгвоемоціологія), предметом вивчення якого є лексико-семантичні та стилістичні засоби вираження емоцій (наприклад, назви емоцій – гнів, страх, радість, задоволення; вигуки та інтонація тощо), способи вираження емоційних станів в усному мовленні та друкованих текстах (наприклад, розпач або радість – за допомогою сліз) та емотивність як специфічна властивість художніх текстів (як художній текст впливає на читача, а також, як у художньому тексті відображені емоційні стани героїв).

У контексті окресленої проблеми важливими є дослідження, що висвітлюють особливості роботи перекладача у відтворенні емоційно-оцінної лексики з мови оригіналу мовою перекладу. Важливим засобом вираження емоційно-оцінної конотації є звертання. Саме ця мовна одиниця відіграє вирішальну роль в успішному комунікативному акті, адже забезпечує встановлення й утримання контакту між співрозмовниками.

Як відомо, апелятивні конструкції містять відомості про адресанта, його ставлення до адресата й досить часто про мету комунікації. Без сумніву, що для досягнення мети спілкування варто приділяти особливу увагу вибору форми звертання. Специфіка вживання апелятивних конструкцій в одній культурі

й вибір мовної реалізації форми звертання можуть досить сильно відрізнятись від форми звертання в аналогічних контекстах чи ситуаціях у іншій культурі і мовній системі. У зв'язку з цим переклад названої комунікативної одиниці – важливий і непростий процес, особливо, коли це стосується відтворення звертань за допомогою лексем, які в мовознавстві прийнято називати інвективними, зниженими, лайливими, нелітературними, ненормативними, нестандартними, пейоративними, просторічними тощо, хоча їхня семантика дещо різниться.

Аналіз актуальних досліджень. Лінгвістичні праці про особливості перекладу названої групи лексики стосуються здебільшого труднощів, що виникають при перекладі нестандартної лексики з інших мов українською [3; 6; 7; 11], відтворення пейоративів у конкретних художніх творах [4; 5] чи кінофільмах [8]. Експресивна лексика в ролі звертань залишається поза науковими зацікавленнями дослідників перекладів, а тому наша робота вирізняється новизною та актуальністю.

Мета дослідження – з'ясувати особливості перекладу Пантелеймоном Кулішем експресивних звертань у трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта». Для порівняльного аналізу використані переклади І. Стешенко [12] та Ю. Андруховича [13].

Виклад основного матеріалу. Звертання є важливим соціо- та психолінгвістичним феноменом, оскільки реалізація його засобів зазвичай залежить від таких чинників, як службові й персональні стосунки, вік, соціальний стан учасників мовленнєвого акту, ступінь їх спорідненості, освіта, виховання, характер, смаки й уподобання тощо. Звертання є також однією з центральних одиниць мовленнєвого етикету, тому воно тісно взаємодіє з культурою мови. Проблема вираження емоційного стану мовця тісно пов'язана з вивченням пейоративів, які становлять невід'ємну складову емоційно-оцінної лексики. Під час аналізу названої лексики важливо звертати увагу на контекст, який є основним чинником для визначення статусу пейоративу в художньому тексті. Нерідко переклад таких одиниць завдає великих труднощів, що передусім полягають у тонкощах нюансування, які важко вловити і перекласти через бідність чи відсутність відповідних лексем або обмежені можливості словотворення. І навіть якщо можливості експресії в обох мовах приблизно однакові, ідентичні форми у споріднених мовних системах можуть відрізнятись за емоційним відтінком. У багатьох випадках звичайний переклад може виявитись хибним способом, адже деякі експресивні апелютиви мають у собі специфічне семантичне значення, для розуміння якого необхідно володіти певними знаннями, що стосуються конкретної ситуації мовлення.

Звертання-експресиви у трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта» зафіксовані переважно в сценах із яскраво вираженим негативним підтекстом, і, відповідно, учасники комунікативного акту під час використання таких лексичних одиниць перебувають у певних емоційних станах. Серед них ми вирізняємо:

– роздратування: роздратовано звертаючись до Ромео, брат Лоренцо називає того *Фурією* (богиня помсти в давньоримській міфології), адже Ромео бажає помсти. Подальший ряд звертань унеможлиблює дослівний переклад, і П. Куліш вдається до гри слів, наприклад: *Unseemly woman in a seeming man! Or ill-beseeming beast in seeming both!* [15, с. 109] *О неподобна жєницино в мужському Подобії! о злоподібний їй Звірюко!* [14, с. 92] (у цитатах із перекладу зберігаємо правопис П. Куліша. – Т. Т., Д. К.).

Розлючена на Джульєтту пані Капулетті спересердя проклинає доньку власне українським прокльоном, уводячи до типової фрази звертання *дурна*: *I would the fool were married to her grave!* [15, с. 122] *Щоб ти, дурна, із гробом повінчалась!* [14, с. 102]. Дослівний переклад англійського звертання *fool* зафіксований у роздратованому мовленні Бенволіо (*Part, fools, put up your swords; you know not what you do* [15, с. 11] *Розченітесь, дурні! Мечі в піхви! Не тямте самі, що робите* [14, с. 16]). У звертанні Капулетті до няні перекладач упускає означення *tumbling* («бурмотіння» [1]): *Peace, you tumbling fool! Utter your gravity o'er a gossip's bowl; For here we need it not* [15, с. 124] *Геть, дуго! Іди свій розум покажи кумі За чаркою, а нам його не треба* [14, с. 103].

Зменшено-пестливий суфікс у звертанні *паняночко моя* виражає швидше презирливе ставлення роздратованого батька до доньки через непослух останньої, ніж батьківську ніжність, особливо коли в подальших звертаннях пан Капулетті уже не добирає слів у гніві: *How now, how now, chop-logic! What is this? Proud, – and, I thank you, – and I thank you not; – And yet not proud: – mistress minion, you, Thank me no thankings, nor proud me no prouds, But fettle your fine joints 'gainst Thursday next To go with Paris to Saint Peter's Church, Or I will drag thee on a hurdle thither. Out, you green-sickness carrion! out, you baggage! You tallow-face!* [15, с. 122–123] *Метикування! Ге, що се таке? Гордїтїсь... дякуватїсь... не дякую... Ні, не горджусь... Паняночко моя, Не дячтєсь дяками і не гордуйтє Погордами, а тїлько злагодїтє свої гарнєнкї цїби, щоб їти До церковки; а то я ї на налигач... А, блїдолицє стерво, потаскухо! А, саломорда!...* [14, с. 102]. Варто звернути увагу на можливість дослівно відтворити мовою перекладу звертання *tallow-face*: українською це звучить *саломорда*. Такий емоційний діалог продовжується і в інших репліках Капулетті: *Hang thee, young baggage! disobedient wretch! (...) Out on her,*

hilding! [15, с. 123] *Геть к бісу, потаскушко! І неслухняна Шерепо ти! (...)*
Геть, ледащице, прич! [14, с. 102-103].

Аналогічно важко відтворити перекладачеві емоційні звертання пана Капулетті до няні, яка заступилася за Джульєтту: *And why, my lady wisdom? hold your tongue, Good prudence; smatter with your gossips, go* [15, с. 123] *А ти чого, розумнице? Мовчати, Пруденіє! іди до свах своїх!* [14, с. 103]. Якщо перше звертання *my lady wisdom* Куліш перекладає дослівно *розумнице*, опускаючи пошанну форму *lady* та займенник *my*, то переклад звертання *good prudence* («*prudence* – обачність, обережність, завбачливість, передбачливість, розважливість» [1]) поданий лексемою *пруденіє*, ймовірно від відомого на той час, за словником Грінченка, «прудкій – быстрый, скорый», «прудкість – бистрота, скорость» [9, III, 493], тобто у значенні «швидка на заступництво».

Часто із синонімічного ряду можливих відповідників в українській мові П. Куліш обирає не ту лексему, якій згодом надаватимуть перевагу інші перекладачі. Наприклад, англійське *headstrong*, що означає «свавільний, упертий, наполегливий» [1], переклав українським відповідником *свавольнице*: *How now, my headstrong! where have you been gadding?* [15, с. 135] *Ну, що, свавольнице? де ти була?* [14, с. 113], тоді як І. Стещенко та Ю. Андрухович надали перевагу *уперта*: *Ну, що, уперта? Де тинялась ти?* [12, с. 96], *Ну що, впертюхо? Де тебе носило?* [13, с. 163]. Аналогічна ситуація і з перекладом звертання *coward* («боязкий, полохливий; легкодухий» [1]), де перекладач скористався лексемою *легкодух*: *Have at thee, coward!* [15, с. 12] *Легкодуху, обороняй ся!...* [14, с. 16] (пор. *Обороняйся ж, боягузе!* [12, с. 18], *До бою, боягузе!* [13, с. 18]).

П. Куліш не пом'якшує звертання у гніві пана Капулетті до няні, уникаючи означення *tumbling*, бо підсилює лайливе звертання *дура* вигуком *геть* від чого тональність розмови не втрачає зверхності з позиції названого героя: *Peace, you tumbling fool! Utter your gravity o'er a gossip's bowl; For here we need it not* [15, с. 124] *Геть, дура! Іди свій розум покажи кумі За чаркою, а нам його не треба* [14, с. 103].

Різну семантику мають лексеми *vile*, *villain* залежно від контексту звертання. Імовірно помилково П. Куліш лексеми *vile*, *villain* перекладає як *ледачий*, *ледарю* у ситуаціях: *Stop thy unhallow'd toil, vile Montague!* [15, с. 160] *Стій, зупинись, ледачий Монтеккі* [14, с. 132]; *Thou villain Capulet!* [15, с. 13] *Гей, ледарю!* [14, с.17]; *But, wherefore, villain, didst thou kill my cousin?* [15, с. 102] *За що-ж убив єси мого, ледачий, брата?* [14, с. 85]. Як свідчить контекст, краще було б використати будь-яку лексему з дослівного перекладу «підлий; огидний, мерзенний, бридкий, гидкий; низький» [1], оскільки лексема *ледачий*,

яка за «Словником української мови» має чотири значення: «1. Який не любить щось робити, уникає праці, не працює; лінивий. 2. Сповнений лінощів. 3. *перен.* Який рухається, тече дуже повільно, мляво. 4. *перен., зневажл.* Про когось поганого або щось погане, ні до чого не придатне» [10, IV, с. 467], у першому прикладі не зовсім відтворює почуття Паріса щодо Ромео, якого вважає винним у смерті Джульєтти, в другому лють Монтеккі до Капулетті, а в третьому розпачу Джульєтти щодо вбивства Ромео її кузена. Із усіх названих значень лише четверте контекстуально можна вважати доречним у наведених прикладах. Водночас у перекладі фрази *Where is my page? Go, villain, fetch a surgeon* [15, с. 90] лексема *ледащо* якраз і передає контекст розмови, коли Меркуціо кличе свого слугу, називаючи того ледарем: *Де-ж паж мій? Гей, ледащо, по хірурга!* [14, с. 76]. Роздратованість няні поведінкою Меркуціо зафіксована в перекладі звертання *Scurvy knave!* [15, с. 74, с. 75] названою лексемою *ледащо* із додаванням кваліфікативного означення *пранцювате*, що містить сему хвороба *Пранцювате ледащо!* [14, с. 64].

– гніву та люті: Звертання *condemned villain* [15, с. 160] в дослівному перекладі звучить як «засуджений лиходію», хоча П. Куліш вдається до описової конструкції звертання до адресата з ключовою лексемою *баніто* («банита – изгнанникъ» [9, I, 26], «баніт, баніт, а, чол., заст. Людина, оголошена поза законом; вигнанець» [10, I, 100]): *Одсуджений од чести ти баніто* [14, 133].

– розпачу та розчарування: національним колоритом забарвлений переклад звертань Джульєтти до няні, коли остання вирішила підтримати думку сім'ї Капулетті про неможливість панночки вийти заміж за Ромео. Джульєтта звертається до неї зневажливим *бабо*: *Ancient damnation! O most wicked fiend! (...) Go, counsellor* [15, с. 127] *О, бабо ти проклята! злющій чорте! (...) Ідиж собі, Пораднице* [14, с. 106]. Щоб показати міру роздратування героїні, П. Куліш додає у ролі звертання лексему *чорте*, та увиразнює їх епітетами *проклята* та *злющій*. Зауважмо, лексему *баба* словник під редакцією Б. Грінченка фіксує із 26 значеннями, першим з яких є «женщина, баба (нѣсколько пренебрежительно)» [9, I, 12], а «Словник української мови» подає лише 12 значень, з-поміж яких ремарки *зневажливо* нема [10, I, 75].

– невідворотності ситуації: Монтеккі голосить над померлим сином Ромео, звертаючись до нього *неучу*: *O thou untaught! what manners is in this? To press before thy father to a grave?* [15, с. 169] *О неучу! чи то-ж тобі годилось Поперед батька лізти у могилу?* [14, с. 140]. Такий Кулішевий переклад, на нашу думку, більше відповідає ситуації спілкування, адже містить сему незнання (пор. «НЄУК, а, чол. 1. *розм.* Нетямуца, недосвідчена, мало знаюча людина. 2. *заст.* Неосвічена, неграмотна людина» [10, V, с. 398]), а не

сему 'невихованість', як це фіксуємо у перекладах І. Стешенко (*О ти, нечемо!* [12, с. 118]) чи Ю. Андруховича (*Невихований!* [13, с.203]).

– зневаги до співрозмовника: Зневажливий тон оригіналу з вигуком *sirrah* («ей, ти!» [1]), що передбачає звертання до адресати знеособлено та зверхньо, згладжений П. Кулішем у звертанні на *ти* до одного зі слуг: *Sirrah, go hire me twenty cunning cooks* [15, с. 134] *Т*у кухарів найми десятків зо два [14, с. 112]. У прикладі *Sirrah, fetch drier logs* [15, с. 141] вигук вербалізований лексемою *козаче*, як загальнономовне звертання до парубка, юнака взагалі: *Боржій сюди! Козаче, дров сухих!* [14, с. 117].

Окремої уваги заслуговує градаційний ряд картань та дорікань Джульєтти Ромео, який посмів убити її кузена:

*O serpent heart, hid with a flowering face!
Did ever dragon keep so fair a cave?
Beautiful tyrant! fiend angelical!
Dove-feather'd raven! wolfish-ravering
lamb!
Despised substance of divinest show!
Just opposite to what thou justly
seem'st,
A damned saint, an honourable villain!
O nature, what hadst thou to do in hell,
When thou didst bower the spirit of a fiend
In moral paradise of such sweet flesh?
Was ever book containing such vile matter
So fairly bound? O that deceit should dwell
In such a gorgeous palace!* [15, с. 100].

*О серце гадини, заховане в квітках!
О дивная красо, вертене крокодила!
Уквітчаний тиран, ангеловидний
демон!
Голубоперий крук, ягня хижововкасте!
Паскудна суть в божественній подобі!
Пекельний праведник, шановний
злодіяка!...
Природо, що тобі у тартарі робити,
Коли ти злющого диявола вселила
У смертному раю божественної вроди?
Чи видано коли таку ледачу книгу
Так преокрашену? І як же се єхидство
Мерзене та живе в таких палатах
пишних?* [14, с.83-84].

П. Кулішеві вдалося не просто зберегти зміст та форму сказаного у монологі, а відтворити це засобами типового українського мовлення, що дозволило вкотре ствердити думку про повноцінність української мови як мови перекладу, наприклад: складні прикметники *ангеловидний, голубоперий, хижововкасте*, оксиморони *пекельний праведник, шановний злодіяка*, іменник *крокодил* замість *дракон*, іменник в жіночому роді *гадина* «Гáдина, ни, ж. 1) Гадъ, пресмыкающееся животное, змѣя» [9, I, с. 263] на місці більше узвичаєного для наших сучасників *гад* (чол. рід) [12, с.73; 13, с. 121], іменник *вертеп* («ВЕРТѢП, у, чол. 1. заст. Печера» [10, I, с. 332]). замість дослівного *печера* (пор. в І. Стешенко *печера*, а в Ю. Андруховича *яскиня* «ЯСКІ́НЯ, і, жін., діал. Печера» [10, XI, с. 653]).

В іншому прикладі П. Куліш намагається пом'якшити нагнітання звертань-вигуків у перекладі заклинань з уст Меркуціо: *Naу, I'll conjure too. Romeo! humours! madman! passion! lover!* [15, с. 48] *О, я ще й заклинатиму! Ромео! тедзь! журбо! любов! коханку!* [14, с. 46], де власне українські лексеми *тедзь, журба* ілюструють бажання перекладача висловити негативні емоції не через вульгаризми, а шляхом використання народнорозмовних звертань у названій ситуації (пор. в Ю. Андруховича *Ромео! Страждальнику! Шаленцю! Ідіоте!* [13, с. 62-63], да перекладач вдається навіть до вульгаризмів).

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що відтворення емоційності мовлення персонажів іншомовного художнього тексту вимагає від перекладача уміння віднайти в мові перекладу адекватні засоби передачі і змісту, і форми тексту оригіналу. П. Куліш, перекладаючи експресивні звертання, послуговувався активним словниковим запасом свого часу, застосовував прийоми дослівного і приблизного перекладу, опущення експресивів, а також використовував загальнономвні лексеми, які у відповідних контекстах набували експресивного значення. Подальшого вивчення потребують лексеми на позначення позитивно окреслених експресивних звертань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англійсько-український словник. URL: <https://translate.academic.ru>
2. Кульчицька О.В. Пейоративи як засіб вербалізації вираження негативного емоційного стану: Science and Education a New Dimension: Philology, II(1), Issue: 17, 2014. Р. 68–70. URL: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/kulchytska_o.v._pejoratives_as_verbalization_means_of_expression_of_the_negative_emotional_state.pdf
3. Білас А. А. До питання перекладу одиниць зниженого розмовного мовлення // Мова і культура. 2013. Вип. 16, Т. 4. С. 415–422. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2013_16_4_71

4. Зубрик А. Р. Перекладацький аспект нелітературної лексики у творах художньої літератури // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер.: Філологічні науки (мовознавство). 2017. № 7. С. 67–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm_2017_7_19
5. Івахненко А. О., Дякова Т. О. Передача зниженої лексики в художньому перекладі (на матеріалі книг Чака Паланіка) // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2012. Вип. 62. С. 68–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_62_18
6. Клименко О. Л. Основні труднощі адекватного перекладу нестандартної лексики англійської мови // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологія. 2003. № 4(50). С. 89–93.
7. Медвідь О. Проблема використання діалектизмів і просторіччя в українському художньому перекладі // Другий Міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення (Львів, 22-28 серпня 1993 р.). С. 272–277.
8. Сайко М. Особливості відтворення пейоративної лексики у перекладі субтитрів до німецькомовних кінофільмів // Мовні і концептуальні картини світу. 2015. Вип. 2. С. 133–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2015_2_16
9. Словарь української мови / за ред. Б.Д. Грінченка. Т. I–IV. Київ, 1907–1909.
10. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР; Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11.
11. Тимняк З. С., Гаврилів О. І. Особливості перекладу особових пейоративів (на прикладі німецької та української мов) // Іноземна філологія. – 2017. – Вип. 130. – С. 98–108.
12. Шекспір В. Вибране: Для серед. та ст. шк. віку / перекл. І. Стешенко; упорядкув. текстів, передм., підготов. комент. та навч.-метод. матеріалів І. Андрусяка. Київ: Школа, 2003. 365 с
13. Шекспір В. Ромео і Джульєтта / перекл. Ю. Андруховича. Київ: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2016. 208 с.
14. Шекспір Уїлліам. Ромео та Джульєтта / перекл. П. А. Куліша, виданий з передмовою і поясненнями др. І. Франка. Львів: Виданє українсько-руської видавничої спілки, зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові. 1901. 143 с.
15. Shakespeare William. Romeo and Juliet. Kyiv: Znannia, 2016. 175 p.

Tarasiuk T. M., Kosyk D. V. VOCATIVES / APPELLATIVES-EXPRESSEMES IN THE P. KULISH'S TRANSLATIONS OF THE TRAGEDY «ROMEO AND JULIET» BY W. SHAKESPEARE

The article focuses on the peculiarities of conveying the emotionally colored vocatives (addresses) in the P. Kulish's translation of the tragedy «Romeo and Juliet» by W. Shakespeare. The study has revealed that the translator undertakes not only the literal (word-for-word) translation, which occurs sporadically, but he also selects in the target language the semantic analogies to the English appellatives used

by W. Shakespeare. There are cases where P. Kulish resorts to the contextual rethinking of the commonly used lexemes in certain emotional states of the characters in their dialogues of the tragedy under investigation.

Key words: appellatives, vocatives, translation, vocatives-expressemes, emotional state.

Т. Тітова

ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ У ТВОРАХ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

У статті проаналізовано діалектні слова, які зафіксовані у творах Пантелеймона Куліша. Описано лексичні діалектизми, з'ясовано їх мету використання, роль у відображенні місцевого колориту та образах літературних героїв.

Ключові слова: діалектизм, діалектна лексика, лексико-тематична група, стилістична функція.

Постановка проблеми. Великий внесок у розвиток української мови зробив видатний письменник, мовознавець, фольклорист, етнограф, перекладач Пантелеймон Куліш. І. Франко говорив про нього: «Куліш – перворядна зірка в нашому письменстві, великий знавець української мови» [6, с. 20]. У його творах відображене все багатство тогочасної української літературної мови. І хоча П. Куліша орієнтувався на живу мову всього українського народу, але рідний йому східнополіський говір виявляється у його творах стихійно і досить помітно.

Аналіз актуальних досліджень. Вивченням структурних рівнів українських діалектів займалися такі науковці, як: П. Гриценко, І. Матвіясь, Б. Кобилянський, О. Юсіков, В. Німчук, Л. Дика та інші.

Мову художніх творів Пантелеймона Куліша в різні періоди досліджували мовознавці Т. Должикова, О. Кумеда, О. Курило, І. Огієнко, В. Сімович, М. Сиваченко, Ю. Шевельов та інші. Проблеми Кулішевого розуміння літературної мови та діалектів були об'єктом зацікавлення у студіях І. Матвіяса, О. Кумеди та інших.

Мета статті – проаналізувати особливості функціонування діалектизмів у творах Пантелеймона Куліша.

Виклад основного матеріалу. Пантелеймон Куліш розпочав свій творчий шлях у той час, коли «процес кодифікації нової української літературної мови був ще далекий від завершення, отже, у мові письменника важко розмежовували загальнолітературні та діалектні елементи» [3, с. 32].

Діалектизми – це «слова, поширені на території певного діалекту і відсутні у мовленні людей, які проживають у місцевості поширення іншого діалекту» [5, с. 243].

Уживання діалектної лексики в мові художнього твору зумовлене такими настановами:

1) відтворення тих реалій, що пов'язані з певною територією, яку описує автор;

2) відтворення особливостей усного мовлення;

3) уведення нелітературного слова з прозорою внутрішньою формою, яка сприяє словеснохудожньому зображенню. Таким чином, у художніх текстах діалектним словам відводять не тільки стилістичну, але й власне номінативну роль, зокрема в тих випадках, коли вони є єдино можливим засобом позначення відповідних реалій, створення етнокультурного тла оповіді.

А. Коваль зауважує, що наявність чи відсутність діалектизмів у прозовому творі залежить також і від обраної автором манери викладу: за умови використання оповідної манери кількість стилістично позначених лексичних одиниць, а серед них і діалектизмів, зростає.

Використання діалектизмів у творах Пантелеймона Куліша пояснюється не лише стилістичними настановами автора, але й тим, що вони є рівноправними елементами мовної організації художнього тексту. У мові художніх творів П. Куліша мовознавці виділяють такі діалектні риси:

— уживання голосного [o] замість [i] (*война, конець, бой* та ін.);

— [e] замість [i] (*сем'я, опека, утекають* тощо);

— наявність у словах приставного [i] (*іще, ізнов, ігратись* тощо);

— відсутність у більшості випадків протетичних приголосних перед голосними [o], [y] (*огонь, ухо, отчизна* та ін.);

— уживання прикметникового і прислівникового суфікса **-ійш-** (*веселійше, раднійша, голоснійше* тощо);

— прийменник **ік** у значенні *до* (*вернись він ік пам'яті*) та ін. [1].

Поряд із фонетичними і граматичними діалектизмами письменник уживає ряд лексичних. Серед лексичних діалектизмів у мові художніх творів Пантелеймона Куліша найбільш частотними є іменники, серед яких виокремлюємо такі лексико-тематичні групи:

- назви людей: *карамазин* – «заможна людина», *рубак* – «людина, яка володіє холодною зброєю», *комишник* – «розбійник, що ховається в очеретах і комишах», *химородник* – «ворожбит»;

- назви ознак і властивостей характеру людини: *паливода* – «несерйозна людина», *каверзник* – «підступна людина», *дундук* – «дурна людина»;

- назви одягу: *жупанок* – «приталений верхній одяг», *шаровари* – «широку штани», *личак* – «взуття». Наприклад: «У синьому

жупанкові, у старих полотняних шароварах, да й те на йому було мов позичене» [2, с. 21];

- назви речей господарського призначення: *божник* – «поличка з образами», *коновка* – «висока, здебільшого завужена вгорі кварта», *жбан* – «посудина з кришкою, яка використовується для зберігання в домашніх умовах різного роду напоїв», *таця* – «піднос», *барильце* – «невелика посудина для рідини». Наприклад: «*І достав мальовану тацю, сріблом ковану» [2, с. 33];*
- назви зброї: *шабля* – «холодна, переважно кавалерійська зброя з зігнутих сталевим лезом і гострим кінцем», *пицалі* – «вогнепальна зброя», *сагайдак* – «повний набір лучника». Наприклад: «*Іще ж по стінах висять і їх шаблі, пицалі під сріблом, старосвітські сагайдаки татарські, шиті золотом ронди...*» [2, с. 31].

Лексичні діалектизми в художніх творах Пантелеймона Куліша характеризують відтворювані події, предмети побуту, особливості довкілля, характери та зовнішність персонажів.

Стилістично увиразнюють тексти етнографізми, що, називаючи невідомі для іншої місцевості поняття, створюють неповторний колорит та максимально наближують нас до дійсності: *ридван* – «велика карета для далеких подорожей», *капшук* – «гаман у формі торбинки, що затягується шнурком», *бахмат* – «бойовий верховий кінь», *зачочити* – «закотити», *зудрити* – «побачити», *лубка* – «табакерка», *настільник* – «скатерть», *стужка* – «козуб, плетений із лози, де зберігають зерно, борошно», *ушула* – «стовп, до якого прикріплюються ворота; стовп у паркані, у паз якого вставляються дошки», *ширїтвас* – «чан». Наприклад: «*А ворота въ Череваня не прости, а державські. Замість ушуль, рублена башта; ширїтвась дігтю зудрить, такъ і вскочить туди зъ сапьянцями; Пика широка, засмалена на сонці; самъ опасистий; узали стужку съ калачами да й повели Кирила Тура до обїду» [2, с. 58]; «Отъ же дівчата Орысіны несуть сорочки, шитыі рушныкы, настїлныкы і всяке добро» [2, с. 73].*

У мовній тканині творів П. Куліша діалектизми є стилізуючим компонентом. Активно функціонуючи у мові персонажів і в мові автора, вони виступають природним компонентом народнорозмовної стихії в ідіостилі письменника.

Висновки. Таким чином, зафіксовані у творах Пантелеймона Куліша діалектизми відтворюють етнонаціональну картину тогочасного життя, точно передають ті назви, що вийшли з щоденного вжитку, зрештою, увиразнюють традиції українського народу, відтворюють релігію, культуру певного етносу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Должикова Т. І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 Українська мова / Т. І. Должикова. – Київ, 2003. – 186 с.
2. Куліш П. Чорна рада. – Київ : Веселка, 1990. – 254 с.
3. Кумеда О. Лексичні регіоналізми в першодруках П. Куліша / О. Кумеда // Культура слова. – №72. – 2010. – С. 31–36.
4. Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови в творах Пантелеймона Куліша / І. Г. Матвіяс – Українська мова, 2008. – С. 95-99.
5. Сучасна українська літературна мова; за заг. ред. А.П. Грищенка. – Київ: Вища школа, 1997. – 493 с.
6. Франко І. Передмова. Уіллям Шекспір. Гамлет. Принц Данський. Переклад П.А. Куліша; за ред. І. Франка. – Львів, 1899. – С. III—XXI (с. XXI).

Titova Tamara. FUNCTIONING OF DIALECTISM IN THE WORKS OF PANTELAYON'S KULISHA

The article analyzes dialectal words, which are recorded in the works of Panteleimon Kulish. Described lexical dialectisms, their purpose of use, role in the reflection of local color and images of literary heroes.

Key words: dialectic, dialectal vocabulary, lexical-thematic group, stylistic function.

К. Уткіна

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНЕ УТВОРЕННЯ В ОПОВІДАННІ П. КУЛІША «ОРИСЯ»

У статті висвітлено дослідження оповідання П. Куліша «Орися» на синтаксичному рівні.

Ключові слова: синтаксис, синтаксис художнього твору, структура речення, типи речень, типи речень за емоційним забарвленням, ускладнені речення, прямий і непрямий порядок слів у реченні.

Постановка проблеми. Вивчення синтаксичної системи на рівні художнього твору дає змогу з'ясувати функціональні можливості речення. Мова творів П. Куліша в контексті синтаксису викликає значний інтерес, бо, по-перше, ім'я видатного письменника довгий час замовчувалось; по-друге, художнє бачення П. Кулішем мистецько загострене й неповторно індивідуалізоване; по-третє, творчість П. Куліша – приклад яскравого національного світобачення, що зумовлює зараз активізацію уваги мовознавців до з'ясування ідіолектного простору митця. Стилiстичні можливості речень наближають художній твір до життєвої реальності, увиразнюють образи, картини дійсності, створюють емоційність, своєрідний колорит, відіграють особливу роль у системі індивідуального авторського стилю П. Куліша.

Мета: дослідити функціонування синтаксичних конструкцій оповідання Пантелеймона Куліша «Орися», проаналізувати особливості художнього синтаксису письменника.

Для досягнення цієї мети розв'язано такі завдання: окреслено особливості функціонування речення в художніх творах, досліджено специфіку використання різних типів речень в оповіданні П.Куліша «Орися».

Аналіз актуальних досліджень. Мова художнього твору – це засіб художнього відображення дійсності. Питанням синтаксису в художній літературі займалися: Ф.І. Буслаєв, В.В. Виноградов, О.М. Пешковський, Ф. Ф. Фортунатов, Н. Хомський, О. О. Шахматов, Ю. П. Бойко, П. С. Дудик, І. Р. Вихованець, І. С. Попова, К. Ф. Шульжук, І. І. Меньшиков, А. П. Загнітко, К. М. Плиско та ін.

У мові художніх творів комунікативна функція поєднується з естетичною. Комунікативна функція діє для передачі думок взагалі. Естетична функція мови полягає в тому, що вона здатна викликати конкретно-чуттєві уявлення, збуджувати естетичні почуття. У літературознавчому обігу паралельно з поняттям «мова художнього твору» існує поняття «поетична мова». У сучасній лінгвістиці поняття "поетична мова" розглядається в кількох аспектах: по-перше, як мова віршованої поезії, або віршована мова, коли вона протиставляється поняттю "мова прози"; по-друге, як мова художньої літератури з її визначальною естетичною функцією [15, с. 462-464].

Н.І.Грицик, аналізуючи синтаксис художніх творів, наголошує, що тон живої оповіді створюється у творі також і синтаксичною організацією тексту, зокрема, різними типами речень за метою висловлювання, за модальністю, структурою (неповними, односкладними, незакінченими, ускладненими) [5, с.51]. Щодо незакінчених речень, то мовознавець такої думки: «Тривога, хвилювання персонажів майстерно підкреслюються автором за допомогою незакінчених речень» [5, с.51]. У сучасній мовознавчій літературі термін «неповні речення» має таке трактування : «Неповними називаються речення, в яких пропущено один чи кілька необхідних для граматичної структури речення членів, що легко встановлюються з контексту чи ситуації» [16, с. 636]. Щодо функцій неповних речень у художніх творах та в розмовних стилях, ними «послугуються для надання висловлюванню стилістичної стрункості, природного звучання й логічної економності»[16, с.636], неповні речення як засіб спілкування створюють своєрідний колорит невимушеного спілкування» [9, с. 209]. Оцінюючи роль неповних речень у текстах, І.Р. Вихованець підкреслює: «Важко уявити собі великий текст, що складається тільки з повних речень. Надуживання повними реченнями створювало б багатослів'я, а отже, утруднювало б нормальне спілкування. Неповні ж речення надають мовленню невимушеності, гнучкості та природного звучання, сприяють виділенню комунікативного центру висловлення [3 с.103]. Щодо відсутності присудка в реченні І.Р. Вихованець зауважує: «Відсутність лексично вираженого присудка...надає дії відтінку швидкості, стрімкості, інтенсивності, напруженості» [3 с.104].

У сучасній мовознавчій літературі поняття «порядок слів у реченні» пояснюється так: розташування слів по відношенню одне до одного. «Порядок розташування слів у реченні в українській мові вільний, бо за

членами речення не закріплені якісь постійні місця» [9, с.167]. Українська мова вирізняється від англійської, німецької, французької та інших мов відсутністю суворо фіксованого порядку слів. К.Ф. Шульжук підкреслює: «Порядок слів, який в українській мові є допоміжним засобом вираження синтаксичних зв'язків, оскільки в багатьох випадках зміна порядку слів не веде до зміни синтаксичної ролі членів речення, а переважно позначається на змістових та стилістичних нюансах. Проте в деяких конструкціях порядок слів, виражаючи напрямок синтаксичного зв'язку між тотожними формами слів, диференціює підмет і присудок, підмет і додаток тощо» [17, с.19].

Місце вставних слів і словосполучень залежить від того, що саме треба виділити, Вставні слова на початку речення стосуються всього речення, усередині – того слова, що стоїть після них. Вставні слова вказують на сказане раніше, служать для пояснення окремих слів, словосполучень, відсилають до джерел, допомагають висловити ступінь вірогідності тощо.

Своєрідну функцію виконують синтаксичні конструкції зі звертаннями, які поділяються на власне звертання і риторичні звертання. У власне звертаннях «виявляються взаємини людей, передаються симпатії й антипатії» [9, с. 233]. За допомогою звертання автор «дає позитивну або негативну характеристику» [9, с. 233]. Як стверджує К.Ф.Шульжук, звертання використовуються в різних типах речень за метою висловлювання, виконують апелятивну та експресивну функції [17,с. 175].

Щодо вживання однорідних членів речення К.М.Плиско такої думки: «Речення з однорідними членами широко функціонують у різних стилях літературної мови. Вони дають можливість описати обстановку, картини природи, різноманітні процеси, підсилюючи зміст висловлювання, надаючи йому виразності, емоційності, конкретності, мальовничості» [14, с. 25].

Таким чином, характер, зміст оповіді в художньому творі залежить від синтаксичної організації тексту.

Виклад основного матеріалу. В оповіданні П. Куліша «Орися» виявлено найбільшу кількість розповідних речень (це й передбачалось, бо «Орися» – прозовий твір) як простих (двоскладні й односкладні; поширені й непоширені; повні й неповні; ускладнені й неускладнені), так і складних: *Співають у пісні, що нема найкращого на вроду, як ясна зоря в погоду* [6, с. 187] (складне); *Отже, хто бачив дочку покойного сотника Таволги, той би сказав, може, що вона краща й над ясну зорю в погоду, краща й над повний місяць серед ночі, краща й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі, і звіря в дуброві, і мак у городі* [6, с. 187] (складне); *Да не багато з того виходило користі* [6, с.187] (просте, односкладне); *Не довго думавши, позвав Орися* [6, с. 195] (просте); *Ввійшла в світлицю червона, як калина* [6, с.195] (просте, ускладнене порівняльним зворотом).

Питальні речення автор уводить у мову героїв твору. Значно частіше вживає письменник питальні речення в діалогах (розмова сотника Таволги з дочкою, розмова старого Гриви з дівчатами, розмова Гриви з молодим козаком). Розповідь Гриви про золоторогих турів автор перериває запитанням

Орисі, чим саме створюється ефект реальності, невимушеності і достовірності: «Ото ж раз поїхав той князь на польованне да й одбивсь у пущі од своєї челяді. Іде да іде пущею, коли ж дивиться, аж на лощині пасеться стадо турів.

– *А що ж то, дідусю, за тури?* – спитала Орися.

– То, моя кришко, були дикі бики з золотими рогами; тепер уже їх ніде не зуздріш...» [11, с.186].

Розмова старого Гриви з козаком має форму «запитання—відповідь», яку, звичайно, не можна оформити без питальних речень:

«Задививсь козак і собі стоїть нерухомо; коли ж гукне на його старий Грива:

– *Гей-гей, козаче! Чого се тебе занесло на кручу?*

Хіба хочеш пополоскати свої кармазини в Трубайлі?

І скоро промовив – зараз наче розбив які чари. Засоромились дівчата і давай бовтати полотнищами.

А козак одвітує дідові:

– Да й за те слава Богу, що хоть на кручу вибрався. *Скажи, будь ласкав, дідусю, як мені виїхати ік Війтовцям?*

– *А чого тобі треба в Війтовцях?*

– Через Війтовці, – каже,-- лежить моя дорога.

– *А куди лежить твоя дорога?*

– Моя дорога – до чийогось порога, моя стежечка – до чийогось сердечка» [6, с.188].

Письменник уводить питальні речення в авторську мову – цим саме досягає експресії мови: «*Може, й гріх таке казати: де таки видано, щоб дівча було краще од святого сонця й місяця?*» [6, с.187]; «Смикнула за рукав одну дівчину і показала у воду: дивляться дівчата, аж на Туровій Кручі князь на сивому коні. Так і обомліли. *Бо хто ж би сказав, що то не князь?*

Уводить автор питальне речення у внутрішній монолог сотника Таволги, чим саме створює більш наближену до живої реальності життєву картину: *Доспіла єси, моя ясочко, як повний колос на ниві! Да чи знатиме женчик, яку благодать бере собі од господи милосердного?* [6, с.184].

Знайшли своє місце на сторінках художнього твору П. Куліша і спонукальні речення: *Поклич же мені старого Гриву!* [6, с.189]; *Запряжи, – каже, – добродію, пару коней, візьми хоч той віз, що було сухарі в поході возим, да повези наших прачок до Трубайла* [6, с.189]; *Не барися ж там, Орисю!* [6, с.190].

П. Куліш, створюючи художній твір на основі легенди про молодого князя-мисливця, котрий заблукав у лісі, полюючи на золоторогих турів, уживає різні синтаксичні утворення за емоційним забарвленням. Окличні речення автор уводить у мову персонажів: сотника Таволги, старого козака Гриви, покійної матері, Орисі, князя-мисливця. Експресивну функцію виконують окличні речення в авторській мові: «*Гарна, дуже гарна сотниківна!*» [11, с.183]; «*Над річкою Трубайлом стоїть висока круча. Вся обросла кучерявим в'язом, а коріння повисло над самою річкою. Дикий хміль почіплявся за те коріння і колишеться кудлатими жмутками. А внизу вода рине да рине! Оце ж тая й Турова Круча*» [11, с.186]. Оклична конструкція увиразнює образ річки, надає

емоційності розповіді. Дослідивши оповідання П. Куліша «Орися», виявили 39 окличних речень. За допомогою таких утворень автор передає радість персонажів, їх захоплення, здивування, зацікавлення. Деякі окличні речення служать для відображення розчарування, жалю. За допомогою окличних конструкцій автор увиразнює образи, надає емоційності авторській розповіді.

Письменник уживає неповні речення: «А Орися росла собі, як та квітка в городі. *Повна да хороша на виду, маяла то сям, то там по господі в старого сотника, походжала, як по меду бджілка, і всю господу звеселяла* [11, с.184]. Друге речення – неповне. Автор опускає підмет *Орися*. Відсутність підмета не ускладнює розуміння тексту, а навпаки – урізноманітнює синтаксичні конструкції, уникає одноманітності.

Діалог між старим Гривою та сотником Таволгою містить репліки, які відзначаються відсутністю окремих членів речення (підмета *Орися*, присудка *сіла*, додатка *коней*): «Запряжи, – каже, – добродію, пару коней, візьми хоч той віз, що було сухарі в поході возим, да повези наших прачок до Трубайла.

А той йому:

– Добре, добродію, запряжемо. Чому не запрягти? Отже, дівчата Орисині несуть сорочки, шитії рушники, настільники і всяке добро; наклали повен віз, і самі посідали: усі в стьожках да в квітках, – *Орися поміж ними*, – і як мак у городі всі квітки закрашає» [11, с.185]. Відсутність вище зазначених членів речення дає змогу авторові уникнути не виправданого повторення, акцентувати увагу на основному. Письменник часто опускає підмет, чим досягає стилістичної стрункості, природного звучання й логічної економності: «Отож раз поїхав той князь на польовання да й одбивсь у пущі од своєї челяді. *Іде да іде пуцею, коли ж дивиться, аж на лощині пасеться стадо турів* [11, с.186].

Діалог старого Гриви й незнайомого козака відзначається опусканням присудка: «А козак одвітує дідові:

– Да й за те слава богу, що хоть на кручу вибрався. Скажи, будь ласкав, дідусю, як мені виїхать ік Війтовцям?

– А чого тобі треба в Війтовцях?

– Через Війтовці, – каже, – лежить моя дорога,

– А куди ж лежить твоя дорога?

– *Моя дорога – до чийогось порога, моя стежечка – до чийогось сердечка.*

Як сховався, тоді-то вже розгулялись наші дівчата; розписали козака як на папері: які й очі, які й брови, як і говорить, як і всміхається. Та каже:

– Се твій суджений!» [11, с.188-189]. Присудок *лежить* читачеві зрозумілий, бо двічі повторювався в попередніх реченнях, а його введення значно зіпсувало б ритмічність мовлення молодого козака, речення втратило б свою поетичність, динамізм, тонкість емоційного стану героя. Таким чином, за допомогою опускання присудка автор досягає емоційного забарвлення діалогу.

Аналізуючи текст оповідання П.Куліша щодо вживання ускладнених простих речень, ми виявили такі ускладнені синтаксичні конструкції: ускладнення вставними слова, словосполученнями, поширеними й непоширеними звертаннями, однорідними членами речення, відокремленими

членами речення. Для простих речень оповідання П.Куліша «Орися» характерною ознакою є вживання ускладнених речень вставними словами. Вставні слова вживаються для вираження сумніву, порядку викладення думок, упевненості, джерела повідомлюваного. Такі конструкції автор уводить у мову авторської розповіді, у мову героїв твору: « І, *справді*, мов у дзеркалі, видно в воді і небо, і кручу з тими кудлатими коріннями, що переплутались із хмелем, і кучеряві в'язи, що повибігали на самий край і попростягали зелені лапи над річкою» [11, с.187]; «Чи дівчата, чи, *може*, русалки повиходили прать сорочки підводному цареві, що живе в кришталевому будинку під водою» [11, с.188]; «Оце ж, *мабуть*, і сам він вийшов з води погрить старії кості на сонці» [11, с.188]. За допомогою таких синтаксичних конструкцій письменник досягає наближення до живого мовлення.

Щоб розкрити функцію вставних слів у мові художнього твору, слід осмислити контекст: «Задививсь козак і собі стоїть нерухомо; коли ж гикне на його старий Грива:

– Гей-гей, козаче! Чого се тебе занесло на кручу? Хіба хочеш пополоскать собі кармазини в Трубайлі?

І скоро промовив – зараз наче розбив які чари. Засоромились дівчата і давай бовтать полотнищами.

А козак одвітує дідові:

– Да й за те слава Богу, що хоть на кручу вибрався. Скажи, *будь ласкав*, дідусю, як мені виїхать ік Війтовцям?

– А чого тобі треба в Війтовцях?

– Через Війтовці, – каже, – лежить моя дорога.

– А куди ж лежить твоя дорога?

– Моя дорога – до чийогось порога, моя стежечка – до чийогось сердечка.

– Еге, – каже старий Грива, -- нехай же тобі Господь у доброму ділі помагає! *Отже*, тобі виїхать. Берись униз, понад берегом; то там трохи нижче буде доріжка; тією доріжкою виїдеш ти на річку» [11, с.188]. Автор уводить у мову козака вставне слово *будь ласкав*, яке характеризує з позитивної сторони красеня-козака – увічливої людини. У мову старого Гриви письменник уводить вставне слово *отже*, яке надає висловленню персонажа тону неквапливої доброзичливої, стриманої розповіді. Інтонації спокійні, ствердні. Мова козака набуває увічливості, легкого хвилювання при уведенні вставного сполучення *будь ласкав*.

Важливе місце у творі займає розповідь Гриви легенди про золоторогих турів і дівчини-красуні. У мову Гриви автор помірно вплітає вставні слова *отже, кажуть*: «Сунулись тії тури в пуцу, так і виваляли дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло... а Трубайло тоді був не такий узенький, як тепер, – прибігли над високу кручу і всі шубовсть у воду! Да й ні один не переплив, усі каменем лягли по дну, аж річку загатили. Сплеснула тоді дівчина руками: «Потопив еси моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пуці по всі вічніі роки!..» *Отже*, й блукає, *кажуть*, той князь до сього часу по пуці і ніяк не знайде свого Переяслава. А Переяслав був

уже і в татарських руках, був і лядських – чого вже не було з тим Переясловом? А він не знайде його та й не знайде. А дівчинині тури лежать і досі каміннями в воді, і от прислухайсь: то не вода реве, а ревуть тури глухо з-під води. *Отже, кажуть*, буде таке врем'я, що князь приїде на Турову Кручу, повстають тури і підуть шукати собі диких пущ по Україні» [11, с.187]. Вставне слово *отже* у розповіді головного персонажа-оповідача легенди виражає висновок сказаному. За допомогою вставного слова оповідач підкреслив основне у своїй розповіді. Разом з тим автор наблизив розповідь Гриви до живої реальності. Легенду, яку розповідає старий козак почув від інших людей, тому вставне слово *кажуть* надає змісту синтаксичній конструкції правдивості, вказує на джерело повідомленого (так розповідають люди, які, може, були свідками тих подій).

Своєрідну функцію виконують синтаксичні структури зі звертаннями: вони передають симпатії персонажів, за допомогою звертань автор характеризує своїх персонажів (люб'язне ставлення до інших людей, лагідність, доброзичливість, гуманність, ласкавість тощо). Так, у мову сотника Таволги письменник уводить звертання, за допомогою яких передає батьківську ніжність і любов до своєї єдиної доньки: «Чого ж тобі, *Орисю*, так далеко їздити?» [11, с.184]; «Не барися ж там, *Орисю!*» [11, с.185]; «От, *Орисю*, тобі жених! Чи люб він тобі, чи, може, підождеш кращого?» [11, с.190]. Слова покійної матері містять звертання *дитино моя, Орисю*, які характеризують чуйність, лагідність материнської душі, небайдуже ставлення до долі рідної дитини: «Дитино моя, *Орисю!* Не довго вже тобі дівувати: що день благаю Господа милосердного, щоб послав тобі вірну дружину» [11, с.184].

Мудрим, доброзичливим, чемним, порядним зображено старого козака Гриву. Ці риси підкреслюють звертання в його мові: «Старий уже був дуже дідуган той Грива; брови на очі йому понасовувались, а борода сива до пояса. Увійшов у світлицю, вклонився пану сотнику да й каже:

– Добридень, *добродію!*

А сотник йому:

– Здоров, *добродію!* – бо вони один одного звикли *добродіями* величати.

– Запряжи, – каже, – *добродію*, пару коней, візьми хоч той віз, що було сухарі в поході возим, да повези наших прачок до Трубайла.

А той йому:

– Добре, *добродію*, запряжемо. Чому не запрягти?» [11, с.185].

Лагідно ставиться Грива до дівчат. Відчувається теплота душі старого козака. На це вказують звертання: *мої голуб'ята, моя кришко*. Дівчата відповідають взаємністю. На це вказує звертання *дідусю* в діалозі: «Дивляться на неї (Турову Кручу – наше) дівчата да й питаються в старого Гриви, чого вона прозвалась Туровою.

– Нащо вам знать? – каже Грива.

– Авже ж ти нащось знаєш? Так і нам скажи!

Ой *мої голуб'ята!* Сказав би вам, да тільки більш не поїдете сюди на річку.

– Що ж там таке? Скажи-бо таки нам, *дідусю!*

Як узяли просить, то не видержав старий, сів на камені над річкою й почав глаголати...

– А що ж то, *дідусю*, за тури? Спиталася Оріся.

– То, *моя кришко*, були дикі бики з золотими рогами...» [11, с.186].

Послугується автор «Орісі» простими реченнями, ускладненими однорідними членами: «Аж ось – *шумить, реве* Трубайло за левадами. Як розступиться дерево, а сонце як заблищить саме в цім місці, де вода рине через каміння, то ти б сказав, що то *не вода*, а саме чисте *скло*, самий дорогий кришталь *рине* з гори і *б'ється* на дрібнії склянки об каміння. Над річкою Трубайлом стоїть висока круча. Вся обросла кучерявим в'язом, а коріння повисло над самою річкою, *Дикий хміль почіплявся* за те коріння і *колишеться* кудлатими жмутками. А внизу вода рине да рине!» [11, с.186]. Як бачимо, переважна більшість однорідних присудків. У першому реченні однорідні члени з'єднані безсполучниковим зв'язком, що надає описуваній річці швидкого руху. В останньому реченні однорідні члени з'єднуються сполучником *да*, за допомогою якого автор словесно уповільнює рух течії.

Прості речення, ускладнені однорідними членами, дають можливість автору більш точно описати обстановку, процеси, підсилити зміст висловленого. Служать однорідні члени в оповіданні П.Куліша для вираження конкретності, емоційності, виразності зображуваного: «І ото зараз *іде, бере* двох хлопців, *викочує з-під повітки віз, довгий і широкий*, добре йому знакомий, що не раз у лихій годині, засівши за його, одбивавсь од ляхів або од татарви, не раз прийняв через його й нужди не мало, часом як трапиться було утікати із ним *по корчах, по болотах, по багнах*, щоб вихопиться мановцем із залози» [11, с.185]. Такі синтаксичні фігури, як асиндетон та полісиндетон виконують свою функцію в оповіданні П.Куліша.

Часто письменник уживає прості синтаксичні конструкції, ускладнені відокремленими членами: «*Так собі думаючи да гадаючи*, старий Таволга часом тяжко, тяжко засумує, аж сльоза покотиться йому з ока» [11, с.184]; «*Бере двох хлопців, викочує з-під повітки віз, довгий і широкий, добре йому знайомий*» [11, с.185]; «І так, як ясная зоря вночі покотиться, *палаючи*, по небу, так тая Оріся проїжджала широким лугом з своїми дівчатами» [11, с.186]; «То було люблять прать на самій бистрині, *положивши кладку з камня на камінь*, а тепер одійшли даліше од кручі, де вода ще не дійшла до каміння...» [11, с.187]; «Ляснув погонич пугою; коні заржали, *почувши лугову пашу*; потюпали і зникли з очей, і з погоничем, і з возом» [11, с.185]. «Поїдемо ми до Трубайла, *під Турову Кручу*: там вода чиста, як скло, рине по камінням» [11, с.184]. Відокремлені члени речення в оповіданні посилюють зміст попередніх членів, дають більш точну ознаку предметів, уточнюють місце тощо. Свою роль виконують речення з відокремленими членами, вираженими порівняльними зворотами: «І, справді, *мов у дзеркалі*, видно в воді і небо, і кручу з тими кудлатими коріннями...» [11, с.187]; «Ввійшла (Оріся – наше) в світлицю червона, *як калина*» [11, с.190]; «Бачив я Орісю саме перед весіллем; хороша була, *як квіточка*» [11, с.190]; «Бачив я знов її через рік

у Миргороді – ще стала краща за мужем, і дитина в неї, як *Божя зірочка*» [11, с.190]. За допомогою порівняння письменник підкреслює красу головної героїні оповідання, її дитини, інших героїв, красу природи. Порівняння в оповіданні П.Куліша увиразнюють зображуване, концентрують увагу читача на найхарактерніших ознаках тощо.

У ході дослідження оповідання П. Куліша виявлено синтаксичні конструкції з непрямым порядком слів (інверсією). Досить часто автор уживає присудок перед підметом, а означення – після іменника: «*Засмутив* зовсім дівчат старий Грива» [11, с.187]; «*Сунулись* тії тури в пушу, так і *виваляли* дерево» [11, с.187]; «Отже, й *блукає*, кажуть, той князь до сього часу по пуші і ніяк не знайде свого Переяслава» [11, с.187]; «Аж ось – *шумить, реве* Трубайло за левадами» [11, с.186]; «Ото ж раз *поїхав* той князь на польованне да й одбивсь у пуші од своєї челяді» [11, с.186]; «*Приснився* раз Орисі предивний сон» [11, с.186].

Письменник використовує синтаксичні конструкції з вигуками. Хоча вони не часто вживані, але в оповіданні зустрічаються: *Ой*, не хотілось би оддавать тебе й за молодого шибайголову, що не поживе довго без степу да коня, поляже в полі буйною головою, а тебе зоставить горювать з дітоньками!» [6, 188]; За допомогою вигука *ой* у реченні автор підсилює тривожні почуття, урізноманітнює оповідь. У мову героя оповідання Гриви вводить письменник вигук, за допомогою якого виражає і застереження, і захоплення: «*Ой* мої голуб'ята! Сказав би вам, да тільки більш не поїдете сюди на річку» [6, 186]; «*О*, я вже знаю, що аби чого забажала, то вмієш випросить» [6, 184]. За допомогою вигука *о* виражається гордість і любов сотника Таволги до своєї дочки. За допомогою вигука *гей-гей* автор висловлює занепокоєння старого козака Гриви, а також вигук уживається для привернення уваги: *Гей-гей*, козаче! [6, 188].

Висновки. Отже, оповідання класика української літератури П.Куліша «Орися» – яскравий зразок творчого використання можливостей різних синтаксичних структур простого речення української мови. Володіючи багатим потенціалом простого речення української мови, письменник створює яскраві картини дійсності, наближає художній твір до життєвої реальності, увиразнює образи, малює колоритне художнє полотно, яке викликає зацікавленість у читача.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Авраменко О.М., Борисюк Т.В., Почтаренко О.М. Українська мова: підруч. для 8кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.: «Грамота», 2016 –176с.
- 2.Бойко Ю. П. Вживання підрядних речень у текстах різних функціональних стилів (на матеріалі англійської прози та публіцистики): автореф. дис. канд.філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ю. П. Бойко. – Одеса, 2002. – 20 с.
- 3.Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К., Либідь, 1993.—368с.
- 4.Глазова О. П. Українська мова: підруч. для 5кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2016. –272с.

5. Грицик Н. І. – Оповідання А. Головка «Червона хустина» Українська мова та література в школі №8, 1988. С. 51.
6. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення: [навч. посіб.] – Вінниця: ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 1999. – 298 с.
7. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Рідна мова: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.: Генеза, 2008, -- 240 с.
8. Єрмоленко С. Я. Синтаксис віршової мови / С. Я. Єрмоленко. - К.: Наук. думка, 1969. - 94 с.
9. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. та інші. Українська мова: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.: Освіта, 2011. 416 с.
10. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 368 с.
11. Куліш П. О. Чорна рада: хроніка 1663 року; оповідання. – Київ, Видавництво «Веселка», 1990. – 254 с.
12. Оліфіренко С. М., Оліфіренко В. В., Оліфіренко Л. В. Універсальний літературний словник-довідник, – Донецьк; ТОВ ВКФ «БАО», 2007. 432 с.
13. Пахаренко В. І. Основи теорії літератури, – К.; Генеза, 2009. – 296 с.
14. Плиско К. М. Організація навчання синтаксису в середній школі: навч.-метод посібник. – Х., 1996, – 135 с.
15. Українська мова: [енциклопедія]. – К.: Українська. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – 750 с.
16. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова. – К.; Вища школа, 2007. – 823 с.
17. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.
18. Ющук І. П. Рідна мова: підруч. для 8 кл. – К.: Арт-Освіта, 2004. – 256 с.

K.UTKINA. SIMPLE SENTENCES AS A SYNTAX FORMATION IN THE STORY OF P. KULISH "ORYSIA"

In the article it's investigated the story by P. Kulish "Orysia".

Key words: syntax, syntax the work of fiction, structure of the sentence, tyoes of the sentences, sentences according to emotional colouring, complicated sentences, direct and indirect word order.

А. Шеремеревич

МОТИВИ ЛІРИКИ У ЗБІРЦІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША «ДЗВІН»»

***Анотація.** Стаття є спробою аналізувати мотиви лірики у збірці «Дзвін» П. Куліша. Серед письменників-майстрів українського слова є постаті настільки багатогранні й різнобічно обдаровані, водночас суперечливі й неоднозначні. Одна з них – П. О. Куліш, який відзначився непересічними*

здібностями. З літературного погляду любовна лірика письменника не була матеріалом глибокого вивчення, що й стало темою наукової статті.

Ключові слова: лірика, медитація, інтимно-сповідальні інтонації, філософські роздуми, натурфілософська тема.

Актуальність роботи зумовлена тим, що Пантелеймон Куліш порушував проблеми, які є важливими сьогодні: кохання й подружнє життя, добро і зло, патріотизм і незалежність держави, ставлення влади до народу.

Мета полягає в тому, щоб осмислити мотиви любовної лірики Пантелеймона Куліша у збірці «Дзвін».

Пантелеймон Куліш заклав основи українського літературознавства й критики, визначив їх місце в духовній культурі народу, охарактеризував ті особливості. Першочерговим завданням на той час, доводив він, було спростування думки про те, що ніякої української словесності немає і бути не може, що вона нібито від гілкувалася від польської. Шляхом наукового аналізу Пантелеймон Куліш доводить, що бідна словесність ніколи не могла народити багату, бо «яка ж із двох мов може бути матір'ю іншої: чи та, яка має чарівні пісні народні, що увібрали в себе етнографічні та релігійні факти із найглибшої язичницької давнини, чи та, яка таких пісень не має» [1, с.461].

Пантелеймон Куліш є автором п'яти поетичних збірок: «Досвітки» (1862 р.), яка була першою в поетичному доробку митця, складалася з віршів та поем про історичне минуле українського народу, про визвольну боротьбу українців проти іноземних загарбників; «Хуторна поезія» (1882 р.) – відображено змінений погляд поета на історичне минуле України; «Дзвін» (1893 р.) – продовжені ідеї та мотиви віршів «Хуторної поезії»; «Позичена кобза» (1897 р.) – увійшли перекладні твори, поетичні переспіви й приклади українською мовою творів О. Пушкіна, О. Кольцова, А. Фета, І. Нікітіна та інших письменників; «Хуторні недогарки» (1902р.) побачила світ уже після смерті поета, до неї увійшли твори, тексти, які згоріли під час пожежі, але були відновлені Пантелеймоном Кулішем.

На наш погляд у збірці «Дзвін» (1893р.) найяскравіше виявилася любовна лірика. За характером представлених поезій, ця збірка містить ряд особистісно-психологічних, сповідальних, ліричних віршів (серед найбільш яскравих – «Шукання-викликання», «Чудо», «Видіння»). Навіть вірші громадського звучання в цій збірці проникнуті інтимно-сповідальними інтонаціями, що презентує вже не проповідь, чи заклик, а є радше, неквапними медитативними роздумами, у яких ліричний герой ніби вдруге відчуває пережите раніше («До Тараса за річку Ахерон», «На чужій чужині», «Анахорет», «До кобзи та до музи»). У «Дзвоні» майстерно представлена любовна лірика. У ній відчуваються і тремтіння молодого серця, збентеженого несподіваними припливами ще незвіданого кохання, і спокійними ритмами погідної і умироствореної душі.

У любовній ліриці поет удавався до філософських роздумів. На щастя, тут він переміг публіциста, і створив зразки не стільки декларативної, скільки сповідальної, філософсько-психологічної поезії. Уже на схилі літ митець,

озираючись назад, віддає шану своїй вірній, терплячій дружині Олександрі Білозерській, яка писала твори під псевдонімом Ганна Барвінок. Митець не був однолюбом і не завжди визначався подружньою вірністю. На якийсь час Олександра Білозерська здалась поету буденною, і він вирушив у духовно-інтимні мандри. (Це ж бо так характерно для його психологічного типу-розчарувавшись, вибудовувати у своїй уяві ілюзорні пристрасті, а відтак вертати до рідного порога – згадаймо його ідеологічні мандри. Олександра ж Михайлівна все життя залишалася йому вірною, люблячою дружиною. На старості літ «гарячий Куліш» пересварився майже з усіма своїми друзями, усамітнівшись на хуторі, подалі від суттєвого світу, у тому числі й письменницького. А от його дружина з жіночою стійкістю витримала всі примхи Панька Олельковича і була йому не покірною домашньою господинею, а одноступнем, надійним другом. Поет оспівує кохання, гармонію споріднених душ, усамітнене подружнє життя на хуторі в тісному зв'язку з природою. У вірші «Рай» любовна тема тісно переплітається з натурфілософською, із темою Аркадії, як називають уславлення ідилічного краю в античній і середньовічній літературі. Ці ідеї, а також сквородинівський ідеал внутрішнього спокою і душевного благородства звучать у віршах «Праведне панування», «Три поети», «Премудрість», «Хмари» і особливо мініатюрі «Троє схотінок» [2, с.32]:

Я не хотів би ні царських палат,
Ні вертоградів пишно-прохолодних,
Аби у мене був з душею добрий лад,
Щоб не насилував я мислей благородних, – наголошував митець.

Отже, проживши з Ганною Барвінок не одне десятиліття, поет раптово вибухнув по-справжньому свіжою любовною лірикою. Про драматичні перипетії непростих стосунків можна прочитати в романі Івана Корсака «Перстень Ганни Барвінок». Письменник присвячує їй вірші, що несуть семантику інтимних звертань, це ніби оте «несказане», що в реальному житті «лишилось несказаним» (дружині присвячень поезії: «Благословляю час той і годину», «Чолом і ралець моїй знаній», «Дума про найвищий дар»). Подружжя Кулішів зазнало і пережило різні часи. Особливо важкими, можна навіть сказати – критичними, були 50-60-ті роки, коли «Гарячий Панько» мав кілька захоплень, а то й відвертих романів. Серед жінок, які були поетові не байдужі й залишили важливий слід у його житті – Марія де Бальмен, Леся Милорадовичівна, Ганна Рентель, Марія Вілінська (Марко Вовчок), Параска Глібова... Варто зауважити, що як він шукав себе у творчості, так само пошук і в коханні. Але в любові Пантелеймон Куліш – також раціоналіст:

Дівчино-горлице!
Шкода твого кохання,
Шкода ночей без сну,
Зітхання-сумування,
Живу я розумом,
А серце тихо спить,

Минули любовці,
Душа моя жадає
Кохання іншого...[2, с.11]

Як зазначає сучасний літературознавець Микола Жулинський [1, с.4]: «...була в нього колосальна творча енергія, якась фантастична затятість до праці цю щоденну подвижницьку працю він наполегливо спрямував на ниву української культури»[1, с.48-49].

Наголосимо, що творчим авторитетом у поезії для Пантелеймона Куліша був Тарас Григорович Шевченко. Митець доклав чимало зусиль для того, щоб популяризувати його творчість і, як ми знаємо, останнє прижиттєве видання «Кобзаря» побачило світ у його друкарні, а трохи раніше друкує десять поезій Тараса Шевченка.

Пантелеймон Куліш мав дружні стосунки з Миколою Костомаровим, Василем Білозерським, Іваном Нечуєм-Левицьким та Іваном Франком. Зазначимо, що збірка «Дзвін» не отримала схвалення Івана Франка, але ним була відзначена «низка віршів ліричних, особистих, як далекий гук вечірнього дзвону, а жалібна як гірська трембіта». Згодом ці твори друкувалися як такі, що не ввійшли до збірок, де знову звучить мотив ставлення до мови : «Отечество собі шукаймо в ріднім слові...»

Отже, Куліш – це письменник-інтелігент, який учить нас, як треба працювати над собою, вчитися мови, вдосконалювати форму, збагачувати себе, боротися з собою. Можна по-різному оцінювати і сприймати ліричну та ліро-епічну спадщину Пантелеймона Куліша, але незаперечним лишається факт, що саме він широко запровадив в українській поезії такі розміри п'яти- і шестистопний ямб, анапест, дактиль. Пантелеймон Куліш використав і різноманітні види строф, а окремі з них були вперше апробовані в українській літературі (серед таких зокрема: двовірш («Муза»), олександрійський вірш («Царська грамота»), терцина («До Данте»), варіанти катрена, п'ятивірш («До Тараса за річку Ахерон»), секстина («Піонер»), септима («Сум і розвага»), восьмивірш, укладений з олександрійських віршів («До підкарпатських земляків»), октава («Чолом доземний моїй же тики знаній»), спенсерова дев'ятирядкова строфа («Лілія»), білий вірш («До старої баби»). Орієнтуючись на кращі зразки західноєвропейської поезії, Пантелеймон Куліш значно збагатив інструментарій поезії української.

Таким чином, творча багатогранна діяльність Пантелеймона Куліша в історії української культури здобула оцінки настільки взаємонесумісні, що поставлені поряд, вони, може здатися, характеризують різних осіб. Він постає в дослідженнях останніх років передусім як письменник-мислитель, котрий порушив кардинальне питання людської історії – про співвідношення гуманістичної моралі й національних та особистих інтересів, наголосивши при цьому на пріоритеті загальнолюдських цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Г. Грабович. До історії української літератури. Дослідження, есе, життя Куліша/ Г. Грабович// Куліш П. О. Твори: в 2 т. – 2-ге видання. – К.: Наукова думка, 1998. – (Б-ка укр.літ. Укр. Нова літ.). Т.1. – 1998. – С.248-249.
2. Куліш П. Твори: У 2-т. – К.: Дніпро. – 1989. – Т.2 – С.461.
3. Лепкий Б. С. Передмова/ Б. С. Лепкий// Куліш П. Твори. – Берлін, 1923.
4. Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т./І. Франко. – Т.26. – С.353.

Annotation. The article is an attempt to analyze the motives of lyrics in the anthology «Bell» by P.Kulich. Among the writers who are the masters of the Ukrainian word there are the figures, who are both multifaceted and talented very much but contradictory and ambiguous at the same times. One of them is P.O.Kulich, who had exceptional abilities. From the literary point of view the writer's love lyrics was not profoundly studied. It was the reason of making this theme the scientific article.

Key words: lyrics, meditation, intimately-confessional intonation, philosophical thoughts, nature-philosophical theme.

Наукове видання

**ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛШ
ЯК НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНИЙ ФЕНОМЕН:
АСПЕКТИ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ**

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної
конференції молодих учених

Суми: СумДПУ, 2019
Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Відповідальний за випуск: *А. М. Коваленко*
Комп'ютерна верстка: *В. А. Замошнікова*

Формат 60x84/16. Гарн. Cambria. Папір друк. Друк ризогр.
Умовн. друк. арк. 3,49. Вид. № 54.

СумДПУ імені А.С. Макаренка 40002
м. Суми, вул. Роменська, 87
Виготовлено на обладнанні СумДПУ імені А.С. Макаренка